

Els orígens de la servitud a la Catalunya medieval

Alumne: Dolors Agüera
Tutor: Dr. Pere Orti Gost
Grau en Història
Curs: 2016- 2017

Font de la imatge: detall de les pintures del panteó de la Reial Col·legiata Basílica de sant Isidor de Lleó.

Aquests anys d'estudi i, en especial aquest treball, es duen en gran part a Arnau Rierademont, senyor útil i propietari del mas Rierademont habitant del veïnat de Sant Martí de la parròquia de Santa Pau, avantpassat del meu fill. Conèixer la seva existència m'ha portat a intentar resseguir el camí cap a la realitat que li va tocar viure.

Expresso la meva gratitud al doctor Pere Orti Gost, tutor d'aquest treball, pels seus suggeriments i per la paciència* que ha mostrat en la tutoria d'aquest treball.

*en paraules de l'Institut d'Estudis Catalans, **paciència:** qualitat de qui suporta amb calma l'espera d'una cosa que tarda, la durada d'un treball.

Els almenats murs de la fortalesa senyorial cubrien am llur ombra el camperol, però a llur ombra no creixia pas la llibertat.

Francesc Monsalvatje

Índex de continguts

1. Introducció.....	5
1.1. Els orígens de la servitud com objecte d'aquest treball: motivacions, estructura i desenvolupament.....	7
1.2. Contextualització: definició, àmbit geogràfic i cronològic.....	9
2. El testimoni de les fonts.....	13
2.1. Origen de les fonts per a l'estudi de la servitud.....	14
2.2. Tipologies documentals	18
2.3. Valoració de les fonts.....	23
3. L'origen de la servitud a debat	25
3.1. Línies de treball	28
3.2. Els historiadors i la seva obra.....	30
4. Els camins cap a la servitud, conclusions	58
5. Bibliografia.....	65

1. Introducció

*"...sentenciamos, arbitramos y declaramos que los dichos seys malos usos no sean ni se observen ni hayan lugar ni se puedan demandar ni exigir de los dichos pageses ni de sus descendientes ni de los bienes dellos ni de alguno dellos, antes por la present nuestra sentencia aquellos abolimos, stinguimos y anichilamos, e declaramos los dichos pageses y susdescendientes perpetualmente ser liberos y quitios dellos y de cada uno dellos..."*¹

Amb aquestes paraules, redactades el dia 21 d'abril de 1486 i recollides en la cèlebre sentència arbitral de Guadalupe atorgada pel rei Ferran el Catòlic, es posaven les bases per a la posterior abolició dels sis mals usos, signe identificador de la condició remença de la pagesia catalana. Els remences, possiblement han estat un dels col·lectius més populars i representatius de la Catalunya medieval, tant a l'Europa contemporània com a la mateixa Catalunya. En aquest sentit, els remences catalans han esdevingut el símbol de l'alliberament de l'opressió senyorial en el context europeu i l'èxit de la revolta remença ha estat considerada per la historiografia tradicional com l'inici del trencament de l'estructura feudal. Tanmateix, el contingut de la sentència i l'èxit de la mateixa encara és discutida per alguns autors,² però possiblement, un punt coincident entre les diferents posicions és que aquestes disposicions podrien considerar-se com l'inici del punt i final de la servitud pagesa a Catalunya.

Malgrat que la qüestió remença ha estat un dels temes que més ha apassionat als historiadors catalans de final del segle XIX,³ en realitat, el conflicte remença ha estat una qüestió, fins ara, poc estudiada si es compara amb altres aspectes de la servitud, de fet, els historiadors contemporanis han preferit centrar els seus treballs i recerques entorn a la

¹ Vicens Vives, J. (1978). *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Ediciones Vicens Vives S.A. p. 341.

² Serra, E. (1980). *El règim feudal català abans de la Sentència Arbitral de Guadalupe. Recerques: història, economia, cultura* 10, 17-32.

³ Golobardes, M. (1973). *El remences dins el quadre de la pagesia Catalana fins el segle XV*, v 1. Biblioteca Palau de Peralada, p. 13.

servitud i els seus orígens.⁴ No dubto que hagués estat interessant enfocar aquest treball sobre la producció historiogràfica publicada en relació amb el conflicte remença, el seu origen, el desenvolupament i la resolució de la mà de la sentència arbitral de Guadalupe, però finalment, la meua opció ha estat acostar-me a la qüestió remença a través de la historiografia sobre els seus orígens a la Catalunya medieval.

Cercar l'origen em recorda la crítica que March Bloch feia sobre *l'ídol dels orígens* i els investigadors d'orígens. Bloch es preguntava "*Quan es parla d'orígens ¿hem d'entendre, al contrari, les causes?*" Bloch considerava que el perill recau en l'ambigüitat del significat de la paraula i en creure que cercar els orígens és buscar l'inici que expliqui el fenomen. Però conèixer els orígens explica el fenomen? On s'inicia el punt de partida de l'origen? És difícil donar resposta a preguntes tant absolutes però avui dia, superat l'ídol dels orígens, considero que conèixer les causes de l'inici d'un procés històric, en part poden explicar el perquè d'aquest. Tot i així, Bloch té raó quan conclou que, mai pot explicar-se del tot un fenomen històric fora del context en què es produeix.⁵

Davant els diferents arguments que els historiadors proposen com explicació del fenomen de la servitud, i les divergències entre estudis, les paraules de Bloch prenen més sentit encara. Si per un mateix procés es proposen diverses explicacions, sense arribar a un consens, es planteja la qüestió si és possible arribar a les causes que determinen un fenomen i si aquestes causes per si mateixes el poden explicar. És a dir, trobar les causes de la servitud explica la servitud? Possiblement com comentava Bloch, no es podrà explicar del tot però si en part.

En aquest sentit, m'ha sembla adient acostar-me al conflicte remença interessant-me en primer lloc pels seus orígens, és a dir, en les causes que varen intervenir en el fenomen de la servitud amb l'objectiu d'intentar comprendre una part del complex món rural medieval català.

⁴ To, L. (2011). Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies. Els remences. *Plecs d'Història Local*, 143, p. 3.

⁵ Bloch, M (1984). *Apología de la Historia*. Barcelona: Empúries, p.27-31.

1.1. Els orígens de la servitud com objecte d'aquest treball: motivacions, estructura i desenvolupament

El plantejament d'aquest treball, és elaborar l'estat de la qüestió sobre les causes que varen confluïr en els orígens de la servitud a la Catalunya medieval. El treball pretén ser un recull de les propostes més significatives que s'han publicat sobre aquest tema, des de finals del segle XIX i fins a l'actualitat, i exposar les diferents interpretacions historiogràfiques que s'han generat entorn a aquesta qüestió. És per aquesta raó, que aquest treball de final de grau es basarà en els estudis i arguments que s'han proposat en relació amb el procés d'aquesta anomenada per alguns autors nova servitud.⁶

Pel que fa a la selecció del tema, amb independència del tipus de treball que es presenti, sempre hi ha, si més no, una raó que ens condueix a aquesta elecció. En el meu cas, les motivacions són de diversa condició. Per una banda, l'elecció d'aquest tema obeeix al meu interès de comprendre la servitud a través de les seves causes. La quantitat de factors que conflueixen en aquest fenomen en dificulten la seva comprensió i en ocasions, condueixen a confondre la pagesia en general amb la de remença. En aquest sentit, considero interessant apropar-se a la historiografia sobre la servitud i conèixer les propostes que els diferents autors han plantejat al respecte. Conèixer les circumstàncies i els factors implicats en aquesta qüestió em sembla indispensable per entendre el desenvolupament de les situacions que es varen donar amb posterioritat en el si de la societat rural catalana.

Per altra banda, hi ha una altra motivació més personal, i és la d'apropar-se als avantpassats a través de la Història. Es podria considerar, que en un treball d'aquestes característiques, no seria el més idoni per introduir una breu referència a les raons menys acadèmiques que m'han dut a escollir

⁶ Freedman, P. (1988). *Assaig d'Història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona. Edicions 62, p. 27 vegeu també Orti, P. (2015). Els remences I l'exercici de la jurisdicció als segles XIV I XV: una lluita pel poder polític. Dins Lluç R., Ortí, P., To, L., Panero, F., *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali: dall'Italia Nord-Occidentale alla Catalogna (125-153)*. Cherasco: Centro Internazionale di Studi sugli Insediamenti Medievali.

aquesta opció, però personalment considero, que el rigor acadèmic és perfectament compatible amb les experiències personals, de fet, trobo que són aquestes experiències les que donen més sentit a l'estudi de la Història.

Les recerques genealògiques són representatives d'aquestes experiències personals i alhora esdevenen una caixa de sorpreses. Quan s'obre la porta de les fonts documentals que t'introdueixen, generació rere generació, cap a un món gairebé desconegut i de difícil comprensió als ulls contemporanis, comencen a aparèixer successivament les peces del trencaclosques de la vida dels nostres avantpassats. La meua participació en les recerques genealògiques d'una part de la meua família política, em va posar de manifest que el meu limitat coneixement sobre el món rural medieval es basava en quatre estereotips mal recordats. De la documentació consultada anàvem emergent elements que relacionats entre sí esbossaven la família, el mas, les terres, els àlies, els heretaments, les compravendes, les èpoques, el baró, els homenatges, el molí usurpat i reclamat a en Verntallat, els documents de redempció, i a partir d'aquí les preguntes, remences? què implicava ser remença? Com, qui i quan s'esdevé remença? perquè uns pagesos ho eren i altres no? Com condicionava aquesta situació les seves vides i la de les seves famílies? Buscar respostes a aquestes qüestions és el que m'ha portat a interessar-me per la qüestió remença i en bona part, també és la raó d'aquest treball.

Quan a la concepció del treball, l'he estructurat en quatre punts, organitzats a partir dels elements que he identificat com els més significatius en relació amb l'estat de la qüestió dels orígens de la servitud a la Catalunya medieval, i un cinquè que inclou la bibliografia consultada i comentada. En el primer apartat es defineix el tema d'aquest treball i la motivació, també inclou la contextualització geogràfica, cronològica i històrica de la servitud. El segon apartat es dedica a les fonts documentals, en les quals, s'han fonamentats els diferents estudis que en aquest treball s'esmenten, així com l'origen d'aquestes fonts i les tipologies documentals. En tercer lloc, es fa referència al debat historiogràfic generat al voltant de l'origen de la servitud a la Catalunya medieval, es relacionen els principals autors que han treballat i han fet propostes sobre aquesta qüestió i es fa una breu

introducció a les diferents interpretacions exposades i a la bibliografia dels mateixos. I per últim, en el quart apartat, s'exposa de forma abreujada els arguments defensats pels autors en forma de conclusió.

Pel que fa a l'exposició i presentació de les diferents tesis proposades, punt quart del treball, he plantejat els diferents factors que els historiadors han proposat com els que millor expliquen les circumstàncies relacionades amb els antecedents i els orígens de la servitud i la seva casuística. A partir d'aquest elements es desenvolupa el discurs del treball amb la finalitat d'establir un diàleg entre les diferents òptiques dels historiadors i contrastar-ne les seves conclusions.

1.2. Contextualització: definició, àmbit geogràfic i cronològic

Una de les explicacions mítiques de l'origen de la servitud a Catalunya, tesi ja plantejada per alguns juristes al segle XIV i XV, com Bernat de Ceva i Joan de Socarrats, també ens l'ofereix Jeroni Pujades. Carlemany i el seu fill Lluís, varen demanar als pobles catalans que ajudessin als seus exèrcits a expulsar els àrabs de les seves terres. Una part de la població no va respondre a la crida per temor a les represàlies dels àrabs si els francs perdien la batalla. Aquells que els hi varen donar suport, el rei els va fer lliures i franc i els altres varen haver de continuar en la mateixa condició de servitud que havien patit sota el domini àrab però ara amb senyors cristians. Els pagesos sotmesos a servitud no podrien sortir del domini del senyor ni tampoc viure en un altre lloc sense el seu explícit consentiment, i sempre i quan paguessin la seva redempció. Una altra de les justificacions llegendàries sobre l'origen de la servitud també es situa en el moment de la conquesta carolíngia, quan una part de la població cristiana es revoltà contra els musulmans i s'entregà als francs, però una altra part va decidir quedar-se sota el domini dels àrabs, aquests, com a càstig varen ser condemnats a la subjecció dels mals usos establerts pels musulmans.⁷

⁷ Bonnassie, P. (1979). *Catalunya mil anys enrere: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*. Vol II. Barcelona: Edicions 62, p. 263

L'afranquiment que Carlemany va atorgar als pagesos que varen recolzar els seus exèrcits, Pujades ho il·lustra reproduint les paraules de Joan de Socarrats "... en los montes del geronés, pertenecientes a Cataluña la vieja, hay muchos pueblos, y particularment los del Rivodauro, que es Ridaura, esentos de aquellas servitudes y tributos que pagaban los vasallos de remensa, por cuanto los hombres de aquella parroquia, obedientes á los reyes Cárlos i Luis, no se quedaron á la mira, sinó tomaron las armas contra los infieles .⁸

Més enllà d'aquestes llegendes originades per donar una explicació moralista, que en aquest cas, té un rerefons de justificació religiosa i jurídica, fruit de les contradiccions que suposava la condició servil dels cristians en una societat amb fortes conviccions religioses⁹, les preguntes a plantejar serien, què és la servitud? Quines característiques la defineixen? s'estableix una nova forma de servitud tardana o bé s'inicia un lent però constant camí cap a l'emancipació? Al voltant d'aquestes preguntes genèriques, en opinió de Freedman, se'n plantegen altres més específiques, que són les que determinaran l'òptica dels historiadors sobre l'estructura de la societat rural.¹⁰

Definir que és la servitud suposa una certa complexitat. La paraula *servus* era utilitzada en els documents tant per designar esclaus, com per referir-se a serfs. Com bé diu Marc Bloch, *per a la desesperació dels historiadors, els homes no tenen l'habitud de canviar de vocabulari cada vegada que canvien de costums.*¹¹ Davant aquesta ambigüitat trobar una única definició que s'ajusti a les diferents formes de servituds que al llarg de l'edat mitjana es varen donar a Europa té un cert grau de dificultat.

Bonnassie proposa que els orígens de la servitud s'han de buscar en una doble direcció, per una banda, els anomenats *servi* en documents posteriors a l'any 1000, formats per una minoria descendents dels esclaus rurals de

⁸ Pujades, J. (1829). *Crónica Universal del Principado de Cataluña*. v.6. Barcelona: Imprenta de José Torner, p. 59.

⁹ Freedman, P. (2013). "*Servitud pagesa a la Catalunya medieval...*", p.151.

¹⁰ Freedman, P. (1988). "*Assaig d'Història de la pagesia ...*", p. 27.

¹¹ Bloch, M (1984). "*Apologia de la Història...*", p.30.

l'alta edat mitjana, que varen esdevenir serfs per condemna judicial o per pròpia voluntat i per una altra banda, apareix una altra forma de servitud que inclou un important nombre de pagesos, descendents dels pagesos lliures de l'alta edat mitjana, que varen ser sotmesos a exaccions i als anomenats "mals usos" sota la violència senyorial de finals del segle X i principis del XI. Bonnassie considera que la fusió de les dues formes de servitud es va realitzar de forma completa en alguns llocs i en altres llocs com a Catalunya, la servitud es va formar sense tenir cap mena de la relació amb l'antiga.¹² En opinió de Bonnassie, la remença catalana medieval es pot definir en base a dos paràmetres, en primer lloc, la subjecció als mals usos, tret identificador de servitud, i en segon lloc, el vincle hereditari a la tinença que només es podria desfer si el tenidor pagava un import en concepte de remença.¹³ La imposició de les exaccions arbitràries (toltes, fòrcies, qüèsties i talles) esdevindrien el primer signe de subjecció a servitud. La posterior exigència de l'aplicació dels mals usos (cugucia, exòrquia, intestia, arsina, ferma d'espoli i la remença) serien la segona mostra de subjecció a la servitud.¹⁴

A Catalunya, el marc geogràfic on el fenomen de la servitud es va donar amb més freqüència va ser a l'anomenada Catalunya Vella. Aquesta part del territori català s'estendria pel nord i per l'est del principat. La part més meridional, la Catalunya Nova, estaria formada bàsicament per les planes de Lleida i de Tarragona i el riu Llobregat marcaria, a partir del segle XII, la frontera entre aquests dos territoris. Aquesta divisió seria el resultat de l'equilibri entre els exercits musulmans i cristians.¹⁵ El jurista Pere Albert, a mitjans del segle XIII, distingia en la seva obra jurídica *Commemoracions*, la Catalunya Vella que descrivia com "... tot lo bisbat de gerona e quax la meytat del bisbat de Barcelona, que és part lo flom de Lobregat ves orient, e la mayor part del bisbat de Vic" de la Catalunya Nova, de la que deia

¹² Bonnassie, P. (1988). *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona: Crítica, p. 207-211.

¹³ Bonnassie, P. (1979). *Catalunya mil anys enrere: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*. Vol I-II. Barcelona: Edicions 62, p. 265.

¹⁴ Salrach, J. M. (1986). Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució del camp català. *L'Avenç*, 93, p. 40.

¹⁵ Freedman, P. (1993). "Els Orígens de la servitud ...", p. 42-43.

"...que és per tot lo dit flom de Llobregat ves ponent, que tots temps sol ésser apel·lada, dels temps del senyor En Ramon Berenguer, comte de Barcelona, ençà, Nova Catalunya".¹⁶

Aquesta distinció no era només una qüestió geogràfica o històrica, Pere Albert, al segle XIII diferenciava la Catalunya Vella de la Catalunya Nova en funció de les diferents formes de possessió de la terra i l'obligació a la redempció personal¹⁷. En les *Commemoracions*, el jurista es referia als pagesos de la Catalunya Vella com "...homes solius qui no són calavers són sí estrets a lurs senyors que lurs fills són homes de lurs senyors, e que no poden fer matrimonis ni dels masos partir; e si ho an-se de reembre" que diferenciava dels pagesos de la Catalunya Nova principalment per l'obligatorietat de la redempció "... ans poden tots els pagesos solius partir e menar onsevuylen, e lurs fills, lexades les heretats".¹⁸ Al segle XV també feia constar aquesta diferència Joan de Socarrats i al segle XVI, Jeroni Pujades.

Vicens Vives fixarà per primera vegada una imatge més precisa de la geografia remença. A partir de les llistes confeccionades amb els masos remences que varen contribuir al pagament de les quantitats prescrites a la sentència de Guadalupe en concepte de compensació econòmica, Vicens Vives elaborarà el mapa de la distribució dels pagesos de remença a Catalunya. L'historiador, en aquest anàlisi destacarà la considerable concentració de masos remences situats a les contrades barcelonines, en especial al llarg de la vall inferior del riu Llobregat fins arribar al mar i també al Maresme, dades que fins el moment no s'havien pogut constatar. La densitat de les llars remences també seria important a les faldes del Montseny, la Selva, el Gironès i la Garrotxa¹⁹.

¹⁶ Rovira, J. (1933). *Usatges de Barcelona i commemoracions de Pere Albert*. Barcelona: Barcino, p.180, vegeu també Freedman, P. (1986). Dossier. Remences. Catalunya nova i Catalunya vella a l'edat mitjana: dues Catalunyes? *Revista de Girona*, 118, 32-35. Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p. 81.

¹⁷ Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p. 81.

¹⁸ Rovira, J. (1933). "Usatges de Barcelona i commemoracions..." p.180, vegeu també Freedman, P. (1986). "Dossier.Remences. Catalunya nova i Catalunya vella...", p. 32-35. Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p. 81.

¹⁹ Vicens Vives, J. (1954). *El gran sindicato remensa (1488-1508)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Marcelino Menéndez Pelayo, p. 104-105.

2. El testimoni de les fonts

Els comtats catalans es trobaven dins la regió que s'ha anomenat "de dret escrit", aquests comptaven amb una sòlida tradició que tenia les seves arrels en el document escrit de l'època romana. En aquest regnes i principats medievals només tenien valor d'instrument públic aquells emesos per les cancelleries reials o jutges, mentre que els documents particulars anomenats "cartes", tan sols tenien valor d'escriptura privada. Entre els segles XII i XIII s'implantà el sistema notarial inspirat en el nou dret comú. El document notarial tindrà com a característica fonamental la garantia d'autenticitat, és a dir, l'acte recollirà la manifestació expressada pels seus atorgants i garantida per la fe pública notarial. El seu valor jurídic permanent i la seva condició probatòria, són els factors que més han influït en la seva conservació.²⁰

Un dels valors que es pot atribuir a les fonts documentals és el de poder reflectir el testimoni d'un moment i d'una època determinada, malgrat que aquestes no varen ser concebudes amb l'objectiu d'aportar informació a la posteritat del món que les va idear, sinó que són el resultat de la diversitat d'accions que en diferents moments varen ordenar les relacions socials. El seu estudi i la seva interpretació poden aportar respostes o de vegades més interrogants a aquelles preguntes que els historiadors es plantegen sobre situacions passades.

Si en una qüestió coincideixen tots els historiadors medievalistes que han realitzat recerca a Catalunya és en corroborar la riquesa documental que afortunadament ha sobreviscut en els diferents arxius catalans²¹. Les causes d'aquesta abundància documental està relacionada amb la importància que la societat catalana medieval atorgava a les escriptures notariales i a la seva

²⁰ Puig, P. (2006). Els documents notariales i la recerca. Orígens de l'arxiu històric de Terrassa. *Revista TERME*, 21, p. 166-182.

²¹ Hinojosa, E. (2003). *El Régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Pamplona: Urgoiti Editores, p. 13 vegeu també Freedman, P. (1993). "Els Orígens de la servitud...", p. 13.

conservació.²² Bonnassie considerava que l'avantatge de Catalunya de disposar d'aquest extens conjunt documental no consisteix només en la quantitat d'escriptures conservades, sinó també, en la diversitat del seu origen i en la seva equilibrada distribució tant en l'espai com en el temps.²³ Hinojosa també es pronunciava al respecte i considerava que els factors que havien incidit en la conservació d'aquesta riquesa documental tenia molt a veure amb la gran importància que el món notarial va tenir a Catalunya, juntament amb la imposició del sistema d'institució d'hereu únic i en les garanties de propietat que oferien els documents notariais.²⁴

2.1. Origen de les fonts per a l'estudi de la servitud

Són nombrosos els treballs que en els últims anys s'han centrat en la història social de la pagesia catalana. L'abundor de fonts documentals procedent de la documentació senyorial custodiada als arxius notariais, eclesiàstiques i nobiliaris, han proporcionat un gran nombre de dades que han permès avançar molt en el coneixement de les condicions de vida dels remences i com els afectava aquesta condició.²⁵

En aquest mateix sentit s'expressa Eva Serra quan citava la introducció de l'obra *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV* en la que Miquel Golobardes afirmava que a partir del seu interès per la qüestió remença, va comprendre la necessitat de reconstrucció del món medieval. Serra cita textualment a Miquel Golobardes que de manera precisa resum quines són les fonts que havien de tenir un paper en aquesta reconstrucció *"...deixarem l'arxiu de Cancelleria i ens passarem als arxius particulars, conventuals, senyorials, de protocols notariais. En els actes privats, els senyors -continua dient Golobardes- en totes les gradacions i aspectes, les actuacions jurisdiccionals, els pagesos i els signes de dependència i la terra com a base permanent i característica d'una societat eminentment agrària es manifesten amb tota la franquesa. Calia només situar aquestes notes històricament, aproximant-les i ajustant-les als*

²² Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p. 17.

²³ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p. 18 i 21.

²⁴ Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. 28.

²⁵ To, L. (2011). "Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives..." p. 4.

continguts dels textos legals, capitulars carolingis, usatges, llibres de costums i constitucions i a les idees jurídiques dels comentaristes".²⁶

Una part important d'aquests fons documental es conserven als **arxius patrimonials**. L'origen de la documentació que l'integra pot ser notarial, eclesiàstic i municipal. La finalitat de la formació dels fons patrimonial és la d'ordenar i guardar els documents que garanteixen els drets de propietat i les obligacions vers a aquests drets.²⁷ Una de les avantatges que comporta la consulta dels arxius patrimonials és que de manera més fàcil i ordenada permet resseguir la documentació patrimonial al llarg de diversos segles. La coherència del fons documental en facilita la recerca i la seva interpretació.²⁸

L'església quant a la seva condició de senyoria és una de les institucions que conserva documentació de més antiguitat. Als arxius eclesiàstics s'hi troben gran nombre de pergamins. Aquests pergamins, en gran part, són el resultat de les donacions que els pagesos atorgaven a favor de l'església. En aquestes donacions també s'hi afegien les escriptures que en garantien la titularitat del donant. Segons Bonnassie, per cada escriptura de donació hi havia fins a sis títols de venda relacionats amb la primera. D'aquesta manera es pot afirmar, que els fons documentals eclesiàstics catalans, en bona part, estan constituïts per escriptures no originades per la institució.²⁹

Les fonts documentals eclesiàstiques relatives a l'administració del patrimoni de l'església també es poden trobar recollides als cartularis. Atesa la seva naturalesa, aquestes col·leccions documentals esdevenen una font de gran interès testimonial. Els cartularis tenien com a finalitat inventariar i registrar la situació geogràfica de les tinences de l'Església i les rendes que d'aquestes se'n derivaven. A l'Europa occidental altmedieval, el cartulari va tenir el seu origen en els períodes medievals més crítics, quan el procés de feudalització posava en perill la propietat de les terres. Les institucions

²⁶ Serra, E. (1986). Remences: una ocasió per tornar-hi a pensar. *L'Avenç*, 93, 46-52

²⁷ Gifre, P., Matas J., Soler S. (2002). *Els arxius patrimonials*. Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, p. 68.

²⁸ Adroher, A. I Gifre P. (1988). Arxius patrimonials. Propostes de Treball. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, 269.

²⁹ Bonnassie, P. (1979). "*Catalunya mil anys enrere...*", p. 20.

eclesiàstiques amb la confecció dels cartularis asseguraven les seves propietats alhora que garantien la supervivència de la institució. Aquests llibres possibilitaven el control dels documents conservats als arxius i garantien els drets de propietat, els privilegis i les immunitats obtingudes.³⁰

Els llibres de comptabilitat senyorial, també aporten informació sobre la gestió i el funcionament d'una institució d'origen laic o eclesiàstic. Rosa Lluch, en el seu treball sobre els remences de la senyoria de l'Almoïna de Girona, fa referència explícita a aquests registres de comptabilitat. En aquests llibres quedaven anotats els ingressos anuals de la institució i també les despeses. A l'apartat d'ingressos apareixien registrats els ingressos ordinaris per parròquies en concepte de censos, tasques i delmes que la institució cobrava anualment per les tinences i també els ingressos extraordinaris rebuts pel cobrament de lluïsmes, ingressos en concepte de nous establiments de masos o peces de terres, així com per cobraments per sortides de masos o altres possessions i també cobraments per mals usos dels pagesos adscrits.³¹

Seguint amb la descripció dels arxius patrimonials, cal fer referència a l'Arxiu Reial de Barcelona, actualment integrat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que conté la documentació generada pels comtes de Barcelona que es remunta al segle IX. La documentació comtal és molt diversa i s'ha anat format en etapes successives. S'hi conserva majoritàriament una gran quantitat d'escriptures privades procedents dels arxius de les famílies, el patrimoni de les quals, es va anar incorporant al Casal de Barcelona.³²

Una altra font d'informació que cal destacar, per la seva gran diversitat temàtica i llarg recorregut temporal, són els registres d'escriptures conservades als arxius notariais. La cronologia de la documentació en gran part parteix del s. XIII, tot i que en alguns casos, pot ser anterior. És a partir de s. XII quan es comencen a institucionalitzar les escrivanes públiques, que dependran de la potestat del comte sobirà, el rei, o un baró

³⁰ Mendo, C. (2005). El cartulario como instrumento archivístico. *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 15, p.120-122.

³¹ Lluch, R. (2005). *Els Remences: la senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Girona: Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona, p.26-27.

³² Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p. 20-21.

jurisdiccional. Amb la instauració de l'ofici notarial, la antiga carta privada va donar pas a l'instrument públic notarial. Els arxius notariais catalans conserven el testimoni de les activitat d'institucions públiques i organismes privats, de les persones i també de les famílies, per tant, la documentació notarial esdevé una eina de gran interès per a la recerca històrica atès la quantitat i diversitat d'informació que aquesta aporta. Els arxius notariais constitueixen una de les fonts bàsiques per l'estudi de la història social, dels qual cap estudi seriós sobre l'anàlisi de la societat i de l'economia no en pot prescindir.³³ Tanmateix, malgrat que els primers documents registrats als arxius notariais es situen, en gran part, fora de l'abast cronològic relatiu als orígens de la servitud, aquests representen una eina de gran utilitat en l'estudi de les causes de la seva expansió i consolidació, de la mateixa manera, que són utilitzats en els treballs orientats cap a la recerca dels orígens de les revoltes remences. Tot i així, cal afegir que aquestes fonts també poden contribuir als estudis sobre els orígens de la servitud, perquè encara que sigui de manera indirecta, poden aportar elements d'anàlisi que permetin deduir aspectes que contribueixin a l'aclariment de les seves causes.

Les fonts documentals escrites són les que gairebé fonamenten la major part dels treballs de recerca però a banda d'aquestes també caldria fer referència a un dels camps que més informació ha aportat a la recerca històrica, l'arqueologia. Els estudis sobre la història del paisatge arqueològic són cada vegades més difosos a Europa. Els treballs efectuats en base a l'arqueologia del paisatge permeten ampliar el coneixement de les transformacions que aquest ha patit durant els primers segles de l'edat mitjana, en especial, en aquells períodes on les fonts escrites són molt escasses. L'estudi de les transformacions que afecten el paisatge, a banda d'aportar informació sobre el medi, també contribueixen a identificar els canvis que s'han anat produint en la societat medieval.³⁴

³³ Farías, V. (2009). *El mas i la vila a la Catalunya medieval: els fonaments d'una societat senyorialitzada: segles (XI-XIV)*. València: Universitat de València, p. 20.

³⁴ Barceló, M., Feliu, G., Furió, A., Miquel, M., Sobrequés, J., (2003). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Universitat de València, p. 133-134.

2.2. Tipologies documentals

Possiblement sigui Eduardo de Hinojosa qui fa una descripció més exhaustiva de les fonts documentals per a l'estudi del règim senyorial i de la pagesia catalana medieval. Hinojosa les classifica en sis grups que descriu com a fonts legislatives de caràcter general atorgades pel poder públic o creades pel costum, cartes de població, compilacions privades de dret consuetudinari, escrits jurídics, diplomes i obres literàries.

El primer grup, el constitueixen les disposicions de caràcter general atorgades pel poder públic o creades pel dret consuetudinari. Aquestes regulacions fan referència a una època concreta i en són representatives els codis, les constitucions de Corts, els estatuts municipals i els documents que regulaven els territoris senyorials i les relacions entre vassalls i senyors.

Entre les fonts legislatives, Hinojosa, per ordre cronològic enumera les disposicions legals Capitulars franques que varen regular els drets i les obligacions dels refugiats hispans a la Septimània durant la invasió àrab. En aquest grup també s'inclouen les constitucions promulgades pel rei a les Corts, entre les que Hinojosa destaca, les constitucions de Pere el Catòlic a les Corts de Cervera de 1202, en les quals es va sancionar el *ius maltractandi*, disposició que no aprovava explícitament el maltractament que els senyors infligien al seus pagesos, sinó que prohibia la intervenció reial en les senyories³⁵ i, les constitucions de Pere el Gran a les corts de Barcelona de 1283, les quals varen ser interpretades per els juriconsults com la base legal de la condició remença.³⁶ En aquestes disposicions es fixaven les relacions del pagès amb l'Estat però no es delimitaven les del pages amb el senyor.

Per a l'estudi de feudalisme a Catalunya, Hinojosa, assenyala que els Usatges de Barcelona són les fonts més rellevants atès que els seus

³⁵ Salrach, J.M. (2004). *Història agrària dels països catalans*. V. 2, Edat Mitjana. Barcelona: Fundació Catalana per a la recerca [etc], p. 561, vegeu també Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p. 110.

³⁶ Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p. 137.

preceptes inclouen tots els aspectes que fixaven el règim feudal. En els Usatges es determinava la jerarquia feudal, les formes de dependència personal, els drets i deures de la relació de vassallatge, l'organització de les senyories territorials i l'aplicació dels mals usos propis dels vassalls. En relació amb els Usatges de Barcelona, Bonnassie n'expressa els seus dubtes en quan a la seva utilitat per a la reconstrucció de les institucions socials catalanes. En aquest sentit, conclou que susciten més dubtes que no els resolen i assenyala la divergència d'opinions entre els historiadors sobre la solidesa d'aquesta font jurídica malgrat, reconèixer la importància de la mateixa.³⁷

Entre el grup de les compilacions privades per a l'estudi del feudalisme català general i en especial de la pagesia de la Catalunya Vella, Hinojosa troba essencial les compilacions de dret consuetudinari recollides en la *Consuetudines Cathaloniae inter dominos et vassallos* i les Commemoracions de Pere Albert. L'interès d'aquestes compilacions, en opinió de Hinojosa, rau en les dades que aporten pel que fa a la distribució geogràfica dels pagesos de remença, així com, a les característiques de la servitud i a les formes de constitució i dissolució de la mateixa. Hinojosa també fa referència a les costums compilades en la *Consuetudines dioecesis Gerundensis*, per Tomàs de Mieres, que en la seva opinió, ofereixen una consistent base per al coneixement de les institucions feudals a la diòcesis de Girona i en especial per a l'estudi de les condicions de les famílies rurals i la propietat pagesa. En aquest sentit, cal destacar que la compilació dels costums de Girona ha estat considerada de gran interès per a l'estudi dels aspectes relatius a la remença i als mals usos, concretament en relació amb la condició jurídica i social dels pagesos de la Catalunya Vella.³⁸

Una altra font important per a l'estudi de la història rural són les cartes de població. En aquestes es constitueixen les formes de relació entre els senyors -sobirà, eclesiàstic o laic- i els habitants adscrits als seus territoris.

³⁷ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p. 24.

³⁸ Cobos, A. (2001). *Costums de Girona de Tomàs Mieres*. Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de la Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, p. 16.

Les cartes de població regulaven la vida política, social i econòmica de les poblacions i podien ser atorgades a voluntat del senyor o a petició dels vassalls. En aquest documents es fixaven les concessions atorgades pel senyor responent, en ocasions a les reclamacions dels vassalls, en relació amb la supressió de prestacions o a la conservació de drets derivats del costum.³⁹ De la interpretació de les cartes de població i franqueses, en dispensar els seus receptors de les servituds, provarien de manera indirecta l'existència d'aquestes.⁴⁰

Els escrits jurídics constitueixen per si mateixos un instrument rellevant per a l'estudi de règim senyorial. Per a Hinojosa, la importància de les obres dels juristes catalans es troba en què aquestes són el resultat de les intervencions d'advocats o jutges en la resolució de plets que enfrontaven els interessos de senyors i pagesos. Aquests acords sovint eren inclosos en les seves obres juntament amb reflexions d'altres juristes. Els jurisconsults també analitzaven i interpretaven les disposicions recollides al Codi de Barcelona, a les constitucions generals o als Usatges de Barcelona. Hinojosa en destaca l'obra del Jaume Marquilles, *Commentaria in usaticos Barchinone*, de la que ressalta la forma en que reproduïx les variants regionals del dret consuetudinari en el si de les relacions entre senyors i vassalls i també les obres Tomàs de Mieres, creador de jurisprudència en l'àmbit del dret feudal, així com els comentaris de Joan de Socarrats i de Bernat de Ceva.

Pel que fa al conjunt de les fonts *Diplomas*, Hinojosa fa especial èmfasi en aquests documents afirmant que són una gran font d'informació per al coneixement del dret vigent del moment, en especial per entendre el funcionament de les institucions polítiques i socials de l'època medieval. La diversitat tipològica documental que s'integra en aquesta font permet fonamentar un gran nombre de treballs de recerca. A mode d'exemple es pot citar les escriptures de donació a les institucions eclesiàstiques que són de gran valor per a l'estudi de la formació de la propietat de l'Església o bé

³⁹ Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. 20.

⁴⁰ Salrach, J. M. (1986). "Esclavitud, llibertat, servitud..." *L'Avenç*, 93, p. 42.

els capbreus, en els quals, s'establien les tinences i es fixaven els drets i deures del propietari i del pagès, documents d'especial rellevància per a les recerques efectuades en l'àmbit de les senyories d'origen laic o religiós. Hinojosa també fa referència a les escriptures relatives a la transformació de prestacions de serveis i mals usos en pagaments de diners i a les escriptures de redempció. Una altra font per a l'estudi de les condicions socials i econòmiques de la pagesia són els processos judicials, en els quals es recullen les desavinences entre senyors i pagesos. La interpretació de la documentació generada en els procediments judicials permet percebre quina idea tenia cadascun respecte l'altra. Hinojosa acaba la descripció de les fonts documentals amb una breu referència a les fonts literàries, a les quals no atorga gaire interès, fent constar només dos passatges de les obres de Francesc Eiximenis i Bernat Boades, *Del Crestià* i *Libre dels feyts darmes de Catalunya*, on es mencionen els mals usos i un vers d'Àusias March sobre la condició remença.

Per a l'estudi de la servitud, possiblement siguin els arxius patrimonials els que ofereixin més possibilitats atès la gran diversitat de tipologies documentals que s'hi conserven. Entre aquestes destaquen les escriptures d'establiments, en les quals, el posseïdor del domini directe fa cessió del domini útil. Aquest document té el valor probatori del dret sobre les terres i els masos que periòdicament serien confirmats en els *capbreus*.⁴¹ Els capbreus constitueixen una font documental de gran vàlua per a l'estudi de les rendes i de l'organització de les societats rurals sota el règim senyorial. Es poden distingir dues classes de capbreus, el de senyoria, en el qual les obligacions són comuns a la població d'una zona determinada i el de rendes, que expressen les rendes d'un senyor. Les declaracions personals que es recullen en els capbreus en relació amb la filiació de l'atorgant, la possessió de cases i terres i l'origen dels béns constitueixen una font de gran interès per aprofundir en el coneixement de les diferents formes de propietat⁴².

Relacionats amb la servitud en els arxius patrimonials també s'hi poden trobar cartes *d'entrada en servitud* i *actes d'homenatges*. Aquesta

⁴¹ Gifre, P., Matas J., Soler S. (2002). "Els arxius patrimonials...", p. 76.

⁴² Feliu G. (2010). Els capbreus. *La Llarga nit feudal: mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. (p. 183-193). València: Publicacions de la Universitat de València.

documentació posa de manifest les relacions entre senyors i pagesos, és a dir, els drets del senyor sobre les persones i la terra i també la condició servil del pagès. També s'hi poden conservar actes de *redempcions*, en les quals, el pagès redimia la seva condició servil, així com definicions de censos i també de *mals usos*.⁴³ La recerca efectuada per Rosa Lluch en els arxius de la senyoria de l'Almoïna de Girona en són un bon exemple.⁴⁴

Entre altra documentació acreditativa, també s'han conservat escriptures sobre transaccions del domini útil i la propietat de la terra, com *compra-vendes*, i les respectives actes de reconeixement de deute o pagament, així com documents de cessió de crèdit, en forma de *violaris* o *censals* i també, relacionat amb la transferència de patrimoni, escriptures d'heretament i de constitució de dot, a banda de les diferents escriptures vinculades a la dot, així com testaments, codicils i inventaris. En els arxius patrimonials també s'hi ha conservat títols i privilegis i documentació d'origen judicial, com plets, sentències i concòrdies⁴⁵.

Entre la documentació conservada d'origen judicial, cal esmentar per la seva peculiaritat, les *querimoniae*. Aquesta documentació, que de vegades es presenta en pergamí i d'altres és inserit en el mateix cos del text judicial, conté els registres de queixes sobre els conflictes que varen tenir lloc, principalment al segle XII, entre nobles i pagesos i també entre senyors i vassalls. Una gran part de la documentació conservada d'aquesta tipologia es troba custodiada als Arxius de la Corona d'Aragó, específicament als arxius comtals, tot i que, aquesta tipologia documental també s'ha pogut localitzar en altres arxius patrimonials. Tanmateix, cal tenir present que es tracta de documentació escassa, parcial, en ocasions anònima i sense datar, factors que pot haver influït en el poc interès que aquesta documentació ha suscitat entre els historiadors.⁴⁶

⁴³ Gifre, P., Matas J., Soler S. (2002). "Els arxius patrimonials..." p. 76-77. Veure

⁴⁴ Lluch, R. (2005). "Els Remences: la senyoria de l'Almoïna de Girona..."

⁴⁵ Gifre, P., Matas J., Soler S. (2002). "Els arxius patrimonials..." p. 77-81.

⁴⁶ Bisson, T.N. (2003). *Veus turmentades: poder, crisi i humanitat a la Catalunya rural, 1140-1200*. Barcelona: Curial, p. 3-8. Veure també Garí, B. (1984). Las *querimoniae* feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178). *Medievalia. Revista d'estudis medievals*, 5, 7-8.

2.3. Valoració de les fonts

*No hi ha tasca més difícil per a l'historiador que la de reunir els documents que li calen*⁴⁷. Un cop descrits els principals productors de fonts documentals i algunes de les tipologies que les integren, és el moment d'exposar quines són les contribucions que aquesta diversitat documental aporta a l'estudi de la història rural, específicament a l'estudi de la servitud i quines són les seves limitacions.

Majoritàriament, els estudis sobre la servitud es fonamenten en documents escrits, principalment notariaus. Aquests tenen el valor de testimonis i són entesos com a reguladors de les relacions socials, econòmiques i institucionals. Una de les característiques del document notarial és la seva autenticitat, que tot i les seves limitacions i excepcions, constitueix una prova de veracitat històrica. Tanmateix, s'ha de tenir present que l'acte notarial no necessàriament reflecteix el conjunt de les circumstàncies econòmiques, polítiques i socials, que es varen donar per a la seva redacció.⁴⁸

La recerca en els arxius patrimonials i notariaus ofereix una gran possibilitat de temes d'estudi relacionats amb la servitud i la pagesia. Les fonts documentals fonamenten una gran diversitat d'estudis relacionats amb l'economia de la terra, la titularitat de la propietat, el règim feudal, així com les relacions de producció, les crisis agràries i les transmissions patrimonials. També s'hi troba documentació per a l'estudi de les finances que permet establir l'evolució del sistema creditici i contribueix a l'estudi econòmic d'una època concreta. Entre aquesta documentació, cal destacar la informació que poden aportar les escriptures de donacions, testaments i inventaris a les investigacions sobre la família i la societat, i també en estudis entorn a les relacions entre grups socials, estils de vida i mentalitat.⁴⁹

⁴⁷ Bloch, M (1984). *"Apologia de la Història.."*, p.52.

⁴⁸ Puig, P. (2006). Els documents notariaus i la recerca. Orígens de l'arxiu històric de Terrassa. *Revista TERME*, 21, p.176-179.

⁴⁹ Puig, P. (2006). *"Els documents notariaus..."* p.177-178.

Una de les avantatges que poden proporcionar els arxius notariais és la conservació de documentació de llargs períodes, que en alguns casos s'inicia al voltant del segle XIII i arriben fins a l'actualitat. Aquest fet possibilita resseguir la història d'institucions i famílies, alhora que el gran volum de documentació seriada es pot utilitzar com a recurs estadístic en la reconstrucció històrica.⁵⁰

Tanmateix, no tot són avantatges. La documentació escrita també té limitacions. Aquestes sovint estan relacionades amb la interpretació del document, amb la diversitat terminològica i el seu significat i en ocasions amb la falsedat documental. Sovint, les divergències entre els arguments dels investigadors sobre una qüestió, són el resultat de les diferents interpretacions que aquests n'han fet de la documentació objecte d'anàlisi. Per interpretar un document correctament és necessari contextualitzar-lo en el temps i en el lloc on es va realitzar. En aquest sentit, s'expressa Gaspar Feliu quan afirma que els historiadors es deixen enganyar fàcilment en llegir els documents. Per a Feliu, igual d'important és allò que està escrit, com el que s'omet. En la seva opinió, els documents el que reflecteixen és el canvi, és a dir, les excepcions, el que no varia no cal testimoniar-ho i per tant, no es fa visible, cal intuir-lo.⁵¹

Una altra dificultat afegida a la interpretació documental és l'ambigüïtat d'algunes paraules usades en els documents per referir-se a un mateix concepte. Possiblement, per a la identificació de la servitud, aquesta variabilitat terminològica es fa més evident. El terme *serf* en els documents porta a confusió en quant al seu significat, el mateix succeeix amb la diversitat de formes que presenta la designació pagès de remença. Els remences són qualificats en els documents com a homes propis, homes propis i sòlids i també com a homes propis, sòlids i afocats, entre d'altres denominacions.⁵²

⁵⁰ Puig, P. (2006). "Els documents notariais..." p.177.

⁵¹ Feliu G. (2010). *La Llarga nit feudal: mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. València: Publicacions de la Universitat de València., p. 97. Vegueu també Lluch, R. (2005). "Els Remences: la senyoria de l'Almoïna de Girona..." p. 55 i Salrach, J. M. (1995). Remences i pagesos a la Catalunya medieval. *Revista d'Història Medieval*, 6, 130.

⁵² Feliu G. (2010). "La Llarga nit feudal...." p. 142-145.

3. L'origen de la servitud a debat

Des de fa unes dècades, no són pocs els historiadors que coincideixen en posar de manifest que els estudis sobre els canvis produïts al voltant de l'any 1000 i les seves conseqüències han estat el centre d'interès d'un gran nombre de medievalistes.⁵³ En aquest mateix sentit s'afirma que el fenomen de la servitud també ha estat una de les qüestions de l'edat mitjana que possiblement més producció historiogràfica ha generat des del segle XIX fins a l'actualitat, aquest interès en gran part ve donat pel conflicte remença.⁵⁴

Són nombrosos els treballs que s'han anat publicant sobre el conjunt dels aspectes que conformen la servitud i diverses les tesis que els fonamenten. És interessant la reflexió de Jordi Bolòs quan afirma que les controvèrsies que afecten temes rellevants són importants per a la historiografia i serveixen, a banda de crear debat, per fomentar la recerca.⁵⁵

Per fer una aproximació a la historiografia remença, són il·lustratius i complementaris, els respectius recorreguts proposats per Miquel Golobardes i Lluís To. Golobardes, a la introducció del llibre *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV* fa un exhaustiu recull de les publicacions que des del segle XIX fins a aquell moment s'havien publicat sobre els remences. El reculat i extens recorregut historiogràfic que proposa s'inicia amb les notícies sobre els remences recollides per Jeronimo Zurita,⁵⁶ Jeroni Pujades⁵⁷, l'obra de Pierre Marca⁵⁸ i els Annals de Feliu de la Peña⁵⁹. A

⁵³ Bolòs, J. (2003). El naixement d'un nou paisatge: Catalunya als segles IX-XII dins El Feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català (p. 133) València: Universitat de València.

⁵⁴ Orti, P. (2015). Els remences i l'exercici de la jurisdicció als selges XIV i XV: una lluita pel poder polític. Dins Lluich R., Ortí, P., To, L., Panero, F., Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali: dall'Italia Nord-Occidentale alla Catalogna (125-153). Cherasco: Centro Internazionale di Studi sugli Insediamenti Medievali vegeu també To, L. (2011). Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies. Els remences. Plecs d'Història Local, 143, 2-4.

⁵⁵ Bolòs, J. (2003). "El naixement d'un nou paisatge ..."p.13.

⁵⁶ Golobardes, M. (1973). El remences dins el quadre de la pagesia Catalana fins el segle XV, v 1. Biblioteca Palau de Peralada, p. 13

⁵⁷ Golobardes, M. (1973)."El remences ...", p. 13

⁵⁸ Golobardes, M. (1973)."El remences ...", p. 13

⁵⁹ Golobardes, M. (1973)."El remences ...", p. 13

mitjans del segle XIX es publicarà *Guerra y levantamiento de Cataluña* de la "Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón", que en opinió de Golobardes comportarà un augment significatiu en el coneixements del remences i que molt probablement inspirarà els capítols XI i XII de l'obra de Lluís Cutchet⁶⁰ dedicats als pagesos i els mals usos. Entre altres autors interessats pel problema agrari català de finals del segle XIX, Golobardes en destaca Antoni Bofarrull⁶¹, les obres de Salvador Sanpere i Miquel⁶² i el llibre de Josep Coroleu i Inglada⁶³, obra que segons Golobardes tracta per primera vegada els remences dins els conjunt de la pagesia catalana medieval.

Dels autors gironins, Golobardes fa referència a l'obra de Julián de Chía⁶⁴- nascut a Toledo però establert a Girona-, així com els treballs de Josep Pella i Forgas⁶⁵ que introduirà en el seu llibre les condicions economicosocials dels pagesos i descriurà les dues guerres remences i també a Francesc Monsalvatje⁶⁶ que va dedicar íntegrament el volum XIII de la seva obra *Noticias Históricas* als remences.

Golobardes parla extensament de l'obra d'Eduardo de Hinojosa de qui ens interessem amb més detall a les línies posteriors, i també fa referència a l'obra de Jean Auguste Brutails⁶⁷. Per a Golobardes l'obra de l'historiador Elies Serra-Ràfols⁶⁸, marcaria un canvi en la historiografia remença en interessar-se pel paper que va tenir la monarquia en la qüestió remença. En en aquest mateix sentit ho farà Jaume Vicens Vives uns anys més tard.

Golobardes acaba el recorregut historiogràfic amb l'obra de Vicens Vives i en aquest punt l'inicia l'historiador Lluís To amb el seu article *Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies*. En aquest breu

⁶⁰ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 14

⁶¹ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 14

⁶² Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 14

⁶³ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 15

⁶⁴ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 14

⁶⁵ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 15

⁶⁶ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 15

⁶⁷ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 17

⁶⁸ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 17

però clarificador article, To realitza un recorregut per la historiografia remença a partir dels treballs de Vicens Vives fins a les publicacions més recents. De forma concisa To fa una revisió dels historiadors més destacats que s'han interessat pels orígens de la servitud catalana, en primer lloc, al·ludint als historiadors que varen influir en els treballs de Vicens Vives, Vladimír Piskorski i Marc Bloch, aquest últim, a qui To s'hi refereix com un dels medievalistes que més ha escrit sobre la servitud. El recorregut segueix amb Pierre Bonnassie, amb el seu gran estudi dels segles X i XI, *Catalunya mil anys enrera* que relaciona la servitud amb la imposició de noves formes de senyoria, passant per les innovadores propostes en l'àmbit jurídic i legislatiu que Paul Freedman proposa en el seu llibre *Els orígens de la servitud a la Catalunya medieval* i que en la seva opinió explicarien la servitud, fins a les aportacions més recents dels historiadors catalans, entre els quals To en destaca els treballs de Pere Benito *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)* (2003), que en la seva opinió, complementaria les cerques de Freedman.

To també cita, el llibre de Rosa Lluch *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, relacionat amb els aspectes econòmics de la remença. Lluch en aquest treball argumenta que l'objectiu de la remença no era lligar els pagesos als masos sinó esdevenir una font d'ingressos per als senyors. Pel que fa als treballs de Mercè Aventín *La societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVI* i de Víctor Farías *Entre ofensiva monàrquica: sobre l'origen de la servitud dels homes de ma a la Catalunya dels segles XII-XIV*, els autors analitzen el paper de la monarquia en la qüestió remença. Tanmateix, To també fa referència a autors com Thomas Bisson, Gaspar Feliu i Josep Maria Salrach quan al·ludeix, per contextualitzar la qüestió remença, al debat historiogràfic referit a la mutació feudal del segle XI, que defensen Bisson i Salrach en contraposició a Gaspar Feliu, que defensa un canvi social més progressiu. Tanmateix, s'ha d'incloure en aquest recorregut el mateix Lluís To, amb l'amplia bibliografia que ha publicat sobre la pagesia catalana a l'edat mitjana i en particular sobre la servitud i els seus orígens.

Davant aquest ampli ventall bibliogràfic, l'objectiu esdevé confeccionar un discurs compartiu on el fil conductor siguin les diferents tesis proposades pels historiadors en relació amb els orígens de la servitud i mostrar l'evolució historiogràfica en aquest sentit. Per tant, la base d'aquest apartat historiogràfic és exposar per ordre cronològic quines han estat aquestes tesis i seleccionar els historiadors que en són representatius.

3.1.Línies de treball

*Tota recerca històrica suposa, des dels seus primers passos, que la investigació tingui ja una direcció.*⁶⁹ En aquest sentit, és interessant l'article publicat per Josep M. Salrach en el qual exposa un anàlisi i descripció de la historiografia catalana medieval de les darreres dècades⁷⁰. En aquest intent d'agrupar aquestes publicacions en diferents línies d'investigació, malgrat que Salrach reconeix la dificultat d'aquest propòsit atesa la diversitat i complexitat de la producció historiogràfica, Salrach identifica sis tradicions historiogràfiques on adscriure la major part dels treballs publicats. Les línies d'investigació proposades per Salrach, són història rural, fiscalitat i finances, arqueologia, alimentació i crisis de subsistència, història de les dones i història del dret i de les institucions.

Dins la diversificació dels estudis realitzats sobre els diferents àmbits d'estudi relacionats amb el món rural medieval català, Salrach en aquest article fa un recorregut pels principals temes que han estat objecte d'investigació. Aquest recorregut parteix dels treballs publicats sobre les transformacions de les relacions socials resultat dels canvis introduïts pel feudalisme, i destaca els treballs centrats en les modificacions de les estructures socials i familiars, l'organització de les poblacions, l'ordenació territorial, la transformació del paisatge, la justícia senyorial, el mercat de la terra, els contractes agraris i els capbreus, qüestions aquestes, que en gran part, estan estretament relacionades amb la pagesia catalana medieval i que intenten aportar respostes sobre la servitud i el seu origen.

⁶⁹ Bloch, M (1984). "Apologia de la Història..", p.52.

⁷⁰ Salrach, J.M. (2014). La història de Catalunya, avui. La llarga edat mitjana. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXV, 261-297.

Aquesta categorització facilita, en certa manera, l'ordenació de la bibliografia escollida per aquest treball i permet una primera classificació dels historiadors i els seus estudis atès que algunes d'aquests propostes estan directament relacionades amb la servitud i els seus orígens. Malgrat que l'article fa referència a la historiografia catalana recent, l'adscripció a alguna de les línies d'investigació descrites a l'article, també poden fer-se extensible als historiadors fora de l'àmbit català i d'un abast cronològic més ampli. La producció historiogràfica al voltant de la qüestió remença s'integraria en la temàtica dels estudis d'història rural, línia de treball, a la que gran part dels historiadors medievalistes han vinculat les seves recerques, circumstància, que estaria relacionada amb la gran quantitat de documentació que s'ha conservat als arxius catalans i també per la importància que la pagesia va tenir en el món medieval.⁷¹

Salrach reitera que els treballs sobre la pagesia catalana de les últimes dècades estan principalment centrats a la Catalunya Vella i els remences, les publicacions de Jaume Vicens Vives sobre els conflictes remences, en bona part, en seran la causa. Anys més tard, Bonnassie situaria Catalunya en el debat sobre la transformació de la societat antiga a la feudal. Les seves tesis varen estimular i orientat les recerques d'història rural a Catalunya. Les propostes de Bonnassie varen ser secundades per Lluís To que les ampliaria amb el seus estudis sobre les transformacions de les estructures familiars de la pagesia catalana i els seus treballs sobre el mas i l'hereu, qüestions que To relacionaria amb la servitud i els seus orígens.

En l'estudi de les estructures de poblament, vinculades a l'estudi de la família i els hereus alguns historiadors han combinat la recerca documental amb els treballs arqueològics. Aquest seria el cas de Víctor Farías, que centra el seus treballs en l'anàlisi de les institucions bàsiques de la societat rural, el mas, la vila, els mercats i la senyoria, i estableix les relacions en l'interior de la senyoria a través de les classes socials.⁷² Els treballs de Jordi Bolòs sobre les modificacions en el paisatge català i la seva incidència en la

⁷¹ Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 295.

⁷² Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 265.

societat medieval, també són representatius de la fusió de les fonts arqueològiques i documentals.⁷³

El llibre que Paul Freedman va dedicar a l'estudi de la servitud a la Catalunya medieval va fer revifar l'interès per l'estudi de la pagesia i la senyoria a l'època baixmedieval a Catalunya. Freedman en aquest treball proposa acostar-se als orígens de la servitud des de l'òptica del dret i de les institucions.⁷⁴ Entre els treballs relacionats amb institucions eclesiàstiques cal destacar el treball de Rosa Lluch sobre el procés d'asserviment a través de l'anàlisi de documents com els homenatges i els reconeixements de domini. Lluch també s'interessa per l'estudi dels mals usos amb un exhaustiu anàlisi de la significació dels mateixos per concloure amb la repercussió econòmica que aquestes exaccions pròpies de la servitud aportaven als senyors.⁷⁵

En els estudis sobre la història del món rural a la Catalunya medieval, cal fer esment dels treballs de Gaspar Feliu. Conseqüència del seu gran coneixement de les fonts documentals, Feliu planteja revisions a les propostes efectuades per altres historiadors relacionades amb la llibertat pagesa, la mutació feudal i els orígens de la servitud.⁷⁶

3.2. Els historiadors i la seva obra

Dels historiadors que s'han interessat per l'estudi de l'edat mitjana, s'han seleccionat aquells que han fet recerca específica en l'àmbit en el que es subscriu aquest treball i que les seves tesis han estat, en algun moment, innovadores. El criteri de selecció en gaire bé totes les ocasions ha estat definit per la mateixa bibliografia consultada i la referència que els historiadors contemporanis n'han fet dels treballs dels seus antecessors, tant per subscriure-les com per rebatre-les. Entre els treballs escollits s'hi troben obres de referència per a l'estudi de les relacions socials en el món rural a l'època medieval, monografies sobre els remences, així com monografies

⁷³ Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 277.

⁷⁴ Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 266.

⁷⁵ Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 268-269.

⁷⁶ Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 270.

sobre la servitud i una diversitat d'articles que fan referència explícita a la servitud i els seus orígens.

Des de finals del segle XIX fins a l'actualitat la qüestió de la servitud ha esdevingut un dels temes centrals de la historiografia sobre la Catalunya medieval de fet, aquest interès en gran part es deu al conflicte remença.⁷⁷ No deixa de ser si més no curiós comprovar que els primers estudis de la servitud a Catalunya varen ser realitzats per investigadors no catalans. Vladimir Piskorski i Eduardo de Hinojosa en són una representació.⁷⁸

De les referències bibliogràfiques consultades, una de les principals conclusions que se n'extreu és que l'estudi de la servitud a la Catalunya medieval, difícilment es podria entendre sense les aportacions d'historiadors de la talla de Piskorski, Eduardo de Hinojosa o el mateix Jaume Vicens Vives. Tanmateix, en les últimes dècades les aportacions dels historiadors interessat en l'estudi de la servitud s'ha incrementat notablement fins a convertir-se en un dels temes centrals de la historiografia de la Catalunya medieval.

Vladimir Piskorski, va mostrar gran interès per l'estudi de l'Espanya medieval, és per aquest motiu que a finals de 1890 viatjarà a Madrid per fer recerca en els principals arxius i biblioteques de Madrid amb la finalitat de l'elaborar un estudi sobre la representació estamental a Castella. També viatjarà a Catalunya per treballar sobre una altre qüestió que suscitava el seu interès, la història dels remences catalans. Les raons d'aquest interès s'hauria de buscar en els paral·lelisme que alguns aspectes de la servitud podrien tenir amb la Rússia de finals del segle XIX.⁷⁹ Les capacitats que Piskorski va demostrar en els seus treballs, aviat varen atraure l'atenció dels seus col·legues espanyols i catalans. L'any 1929 es tradueix l'obra de *Piskorski El problema de la significación y del origen de los seis "malos*

⁷⁷ Orti, P. (2015). Els remences i l'exercici de la jurisdicció als selges XIV I XV: una lluita pel poder polític, p. 125.

⁷⁸ Golobardes, M. (1973). El remences dins el quadre de la pagesia Catalana fins el segle XV, v 1. Biblioteca Palau de Peralada, p. 16-17 vegeu també Freedman, P. (2013). Servitud pagesa a la Catalunya medieval. *Catalan Historical Review*, p. 150.

⁷⁹ Vedyushinkin, V. (2014). La España de los historiadores rusos (segunda mitad del siglo XIX- comienzos del siglo XX). *Eslavística Complutense*, 14, p. 110.

usos”, publicada en rus a Kíev el 1899, a l’actualitat considerada un referent i en plena vigència.

En aquesta breu però impecable síntesi,⁸⁰ Piskorski s’introdueix en l’estudi de l’origen i el significat dels sis mals amb l’objectiu d’aportar més llum sobre aquesta qüestió i fer una presentació de la història social de la pagesia catalana a l’edat mitjana. Piskorski considerava que el tema dels mals usos no havia estat objecte d’una profunda recerca a diferència d’altres qüestions que afectaven als pagesos catalans. El caràcter superficial dels estudis del moment, les contradiccions i divergències existents entre historiadors sobre el significat de cadascun dels mals usos va portar a Piskorski a realitzar-ne un estudi exhaustiu i contrastat, atesa la importància del tema per a la compressió de la història general de la pagesia catalana.⁸¹ En aquest treball, Piskorski fa una introducció als aspectes jurídics relacionats amb els Usatges de Barcelona i les causes de la seva promulgació per part de Ramon Berenguer I i argumenta que en els Usatges no es varen definir les diferències jurídiques socials però si es varen posar les bases per un futur empitjorament de la condició pagesa.

Per a Piskorski la servitud catalana medieval parteix de l’existència d’una classe de pagesos lliures, tenidors de terres que pertanyien als senyors i que tot i no disposar-ne de la plena propietat tenien el dret d’herència.⁸² Piskorski negava la supervivència de les servituds antigues en el món medieval com explicació dels orígens de la servitud. Per a l’historiador rus serà a partir del segle IX que el número de pagesos lliures disminuirà ràpidament sota la influència dels pactes d’encomanament. El pagès buscava protecció i defensa entre els poderosos i a canvi d’aquesta i l’usdefruit dels béns rendia vassallatge. Per a Piskorski, aquestes relacions eren principalment personals i temporals. Amb el temps, els vincles de fidelitat entre vassall i senyor es convertiran en hereditaris, aquestes circumstàncies traslladades als pagesos, tindran una especial significació, ja

⁸⁰ To, L. (2011). *“Els orígens de la remença...”* p. 1

⁸¹ Piskorski, V. (1929). *El Problema de la significación y del origen de los seis “malos usos” en Cataluña*. Barcelona: Librería Bastinos de José Bosch. p. 6.

⁸² Piskorski, V. (1929). *“El Problema de la significación...”*, p. 13

que aquestes relacions personals amb els senyors estaran relacionades amb els interessos econòmics fonamentats sobre les relacions agràries.⁸³

L'interès que suscità l'obra de Piskorski entre els seus contemporanis queda exemplificat en el fet que Eduardo Hinojosa decidirà aprendre rus per poder llegir el seu llibre.⁸⁴ En aquest sentit, es evident que l'obra de Piskorski sobre la servitud catalana a l'edat mitjana i els mals usos ha estat àmpliament utilitzada per la historiografia posterior. Des dels primers historiadors interessats per la qüestió del món rural a la Catalunya medieval, fins a les publicacions més recents, les referències i citacions a l'obra de Piskorski són constants.

L'any 1905, serà **Eduardo de Hinojosa Naveros** qui publicarà l'obra *El régimen señorial y la cuestión agrària en Cataluña durante la edad media*. Les seves aportacions sobre l'estudi de la pagesia catalana a l'edat mitjana també seran referenciades per la historiografia posterior, tot i que en ocasions les seves propostes seran posades en qüestió. Hinojosa, a banda de les seves facetes, de jurista, historiador i polític, també va ser un investigador tingut en gran consideració.⁸⁵

L'interès d'Hinojosa sobre la pagesia catalana a l'edat mitjana, en gran part ve donada per una conjunció de diverses circumstàncies, la seva estància a Catalunya com a governador de Barcelona, el seu gran coneixement de les fonts documentals resultat del seu ingrés al cos d'arxius, biblioteques i museus, l'obtenció d'una càtedra a l'Escola diplomàtica i el seu nomenament com a acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, en són les principals. A aquestes circumstàncies s'hi afegia també, segons el mateix Hinojosa, que Catalunya era el territori que millor coneixia, no només per la seva estada, sinó també per la bibliografia existent.⁸⁶

⁸³ Piskorski, V. (1929). "El Problema de la significación...", p. 51-53

⁸⁴ Hinojosa, E. (2003). "El régimen señorial...", p. LXV.

⁸⁵ Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. X-XI.

⁸⁶ Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. LXVI.

El llibre presenta una estructura ordenada en vuit capítols que el mateix Hinojosa descriu en el pròleg. Hinojosa en el primer capítol fa un examen exhaustiu de les fonts utilitzades i segueix amb el capítol dedicat a la reconquesta i colonització, en el qual contextualitza la formació del territori català i les seves institucions. En el tercer capítol introdueix la qüestió de les senyories personals i les territorials, per continuar amb el tema de la condició jurídica dels pagesos, la condició econòmica dels mateixos, els mals usos, la violència en el règim senyorial i acaba amb la qüestió de l'emancipació de les classes rurals amb la Sentència arbitral de Guadalupe.

Hinojosa sosté que les diferents classes servils i lliures del període visigòtic subsisteixen a la Marca Hispànica durant els segles IX, X i XI i que serà a partir del segle XI, que la diversitat social que integra la població rural, tant a Europa com a Catalunya patirà un procés de fusió que la convertirà en una sola classe, moment en el qual s'incrementarà el nombre de persones dependents d'altres per la necessitat de protecció.⁸⁷ Tanmateix, per a Hinojosa el procés d'emancipació de les classes rurals catalanes s'iniciaria a partir del segle XII amb la millora progressiva de les condicions socials i econòmiques, resultat de les polítiques de repoblació que els comtes de Barcelona varen aplicar a les noves terres conquerides i que estarien relacionades amb la concessió de franqueses i cartes de població. Un llarg procés, que culminaria amb la resolució de la Sentència arbitral de Guadalupe.⁸⁸

L'obra d'Hinojosa va tenir certa repercussió en els reduïts cercles especialitzats de l'època però serà Jaume Vicens Vives qui el va citar amb més freqüència per l'interès que suscità en Vicens Vives la qüestió remença com a resultat de la seva tesi doctoral *Ferran el Catòlic i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*. Des de les primeres pàgines del llibre *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Vicens Vives cita a Hinojosa. Reconeix que la teoria més acceptada sobre el procés d'emancipació dels remences va ser formulada per Hinojosa d'acord amb les idees sobre evolució social que predominaven a l'Europa del moment i afirma que aquesta proposta va ser

⁸⁷ Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. 74.

⁸⁸ Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. 221.

acceptada per tots els historiadors catalans. Vicens Vives tot i reconèixer les aportacions d'Hinojosa qüestiona els seus arguments sobre en quin moment va començar el procés d'emancipació dels pagesos remences i discrepa de la hipòtesi de la "alliberament progressiu".⁸⁹

Així mateix, Pierre Vilar, en el seu llibre *Catalunya dins l'Espanya moderna*, cita el llibre d'Hinojosa i el defineix com a clàssic tot posant en dubte el model d'evolució de la pagesia catalana proposat per Hinojosa i divergeix de les explicacions que aquest formula sobre els orígens de la servitud catalana.⁹⁰ Tanmateix, Vilar reconeix que sense els treballs d'Hinojosa no es pot investigar sobre remences i les senyories i en fa referència en el seu treball en un parell de notes bibliogràfiques.⁹¹

De la mateixa manera, Pierre Bonnassie, a la introducció del llibre *Catalunya mil anys enrere*, es refereix a Hinojosa com el *fundador de les recerques d'història agrària a Catalunya* i també afegeix, referint-se a estudiosos de la història de Catalunya, entre els quals es troba Hinojosa, "llurs treballs, menyspreats o ignorats pels historiadors d'ofici, resten doncs, dissortadament, sense continuació"⁹². Bonnassie en una nota al peu pàgina es refereix al llibre d'Hinojosa de la següent manera: "les crítiques adreçades aquí a aquesta obra no pretenen pas menysvalorar-la. Cal reconèixer que és un treball de capdavanter remarcable des de molts punts de vista, i en particular per l'amplitud i la qualitat de la documentació que utilitza".⁹³ En aquest mateix sentit s'expressa Miquel Golobardes referint-se a l'obra d'Hinojosa.⁹⁴

Francesc Monsalvatje i Fossas, també es va interessar per la qüestió remença i va publicar l'any 1908 el llibre *Els remences*. En aquesta obra

⁸⁹ Vicens Vives, J. (1978). "Historia de los remensas..." p. 11-12 vegeu també Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. LXXVII.

⁹⁰ Vilar, P. (1987). *Cataluña en la España Moderna* v. I. Barcelona: Crítica, p.172-175.

⁹¹ Vilar, P. (1973). Vilar, P. (1973). *Cataluña en la España Moderna* v.II (4a ed.). Barcelona: Edicions 62, p. 158, vegeu també Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. LXXVII.

⁹² Bonnassie, P. (1979). *Catalunya mil anys enrere: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*. V. I, p.14, vegeu Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. LXXVII.

⁹³ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere..." v. I, p.18, vegeu Hinojosa, E. (2003). "El Régimen señorial...", p. LXXVII.

⁹⁴ Golobardes, M. (1973). "El remences dins el quadre..." p. 15-16.

s'entreveu la influència dels treballs d'Hinojosa que s'acabaven de publicar⁹⁵. *Els remences* té com a tema principal el conflicte remença i les seves causes, però en dedica les primeres pàgines a explicar la servitud i els seus orígens. En paraules de Monsalvatje, ho farà "*somerament perquè ja s'en han ocupat am gran copia de datos, escriptors distingits y especialmente el nostre il·lustrat amic don Eduardo de Hinojosa*". A la nota al peu de pàgina fa referència als treballs de Cutchet, Coroleu, Pella y Forgas, Brutails, Piskorski, Kovalewsky, Hinojosa i Pagès i Prat.

Monsalvatje exposa que la servitud de la gleva és el resultat de l'evolució progressiva que parteix de l'imperi romà, que limita la llibertat personal. Exposa quins són, en la seva opinió els tres factors que l'han fomentada, en primer lloc, el predomini de la producció agrícola respecte al comerç i la indústria, la manca de pagesos per treballar la terra i per últim, la voluntat del poder públic en defensar els interessos del propietari per vincular el pagès a la terra com a garantia dels seus ingressos. En opinió de Monsalvatje, en tots els llocs on s'han donat aquestes circumstàncies ha sorgit la servitud. Aquests factors varen ser l'origen del colonat romà, a ells es devia la seva continuïtat en l'imperi carolingi i també serien els que farien revifar la servitud en època medieval.⁹⁶

En aquest sentit, proposa que els pagesos de remença sorgeixen de la combinació del colonat romà, vincle de l'home amb la terra i la recomanació personal d'origen visigot i franc, entesa com un pacte de fidelitat i auxili mutu entre homes lliures. També comenta en aquest treball la confosa terminologia utilitzada en els documents per designar els pagesos que tenien la condició remença. Identifica les formes d'entrar a la remença, que a banda de l'adscripció a la terra, afirma que són el matrimoni i l'autodonació, tot fent referència a la prohibició d'abandonar el mas i les terres sense consentiment del senyor. Segueix amb el comentari de les disposicions de la Constitució de Pere II a les Corts de 1283, en les quals es regula la condició remença i continua amb una breu descripció sobre els sis principals mals usos. Conclou el capítol sobre els orígens de la remença amb

⁹⁵ Golobardes, M. (1973). "*El remences dins el quadre...*" p. 15.

⁹⁶ Monsalvaje, F. (1908). *Els remences*. Palafrugell. Biblioteca Crítica, p. 6-7.

un paràgraf de la crítica que, el jurista català Tomàs de Mieres, adreçava als poders polítics sobre les injustícies que patia la pagesia en general i els remences en particular.

Un punt coincident entre els medievalistes catalans és afirmar que els estudis sobre els remences varen experimentar un nou impuls a partir de la dècada de 1940 com a conseqüència de l'interès que aquesta qüestió va suscitar en **Jaume Vicens Vives**, resultat de la seva tesi doctoral sobre el regnat de Ferran II. Les obres fruit d'aquestes recerques, *La Historia de los remensas en el siglo XV* i *El gran sindicato remensa*, avui dia, tot i posteriors les revisions historiogràfiques, aquests treballs encara són considerats una referència fonamental per l'estudi de la conflictivitat remença. Tanmateix, malgrat l'atenció que Vicens Vives va dedicar a la qüestió remença, els orígens de la servitud va ser un tema que no va despertar el seu interès i només es va limitar a subscriure les tesis proposades per Vladimir Piskorski sobre aquesta qüestió.⁹⁷

Jaume Vicens Vives en la presentació del seu llibre *La Historia de los remensas en el siglo XV* fa constar que aquesta obra es divideix en dues parts, la primera inclou el desenvolupament de la qüestió agrària a Catalunya des de l'origen de la pagesia de remença fins al final del regnat de Joan II, la segona part segueix el desenvolupament del conflicte fins a la seva resolució de la mà del rei Ferran el Catòlic. Tal com ja s'ha comentat, el tema dels orígens de la servitud no va ser una de les qüestions que captés l'interès de Vicens Vives, malgrat tot, en aquest llibre, va dedicar-li el primer capítol. Des del primer moment Vicens Vives es posiciona en contra la teoria d'Hinojosa que anomena "*proceso de liberación social progresivo e ininterrumpido*". Segons la seva opinió, l'estudi profund de les classes socials europees i en especial la qüestió de la servitud s'aparten de les teories de Hinojosa i s'apropen a les elaborades per Piskorski ja que aquestes es corresponen millor amb els documents investigats.⁹⁸

⁹⁷ To, L. (2011). "*Els orígens de la remença...*" p. 3. Veure també Feliu G. (2011). Rellegint la història dels remences de Jaume Vicens Vives. Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, (XXII), p. 41.

⁹⁸ Vicens Vives, J. (1978). "*Historia de los remensas...*" p. 12 i 23.

El discurs historiogràfic sostingut amb les tesis de Vicens Vives argumenta que els pagesos de remença formaven part d'un grup social que vivien al límit de la subsistència i que tenien les llibertats restringides. La seva situació econòmica i social es va veure agreujada a partir de la crisi demogràfic resultat de la Pesta Negra a causa de la caiguda dels ingressos senyorials. Amb l'augment de la pressió senyorial sobre els remences, la situació es va fer insuportable, fet que provocaria les revoltes remences.⁹⁹

Els treballs de Vicens Vives sobre els remences són considerats a l'actualitat com obres fonamentals tant a Catalunya com a fora. Molts són els estudis que han aparegut després de les seves publicacions i en molts aspectes, les propostes de Vicens Vives han estat posades en qüestió per la historiografia posterior, però per als historiadors contemporanis continua essent una obra de consulta obligada per la seva gran ambició i el seu rigor científic.¹⁰⁰

Miquel Golobardes i Vila també s'introduirà en el món remença amb el seu treball *Els remences dins el que quadre de la pagesia catalana fins el segle XV*. Aquesta obra que es va publicar de forma pòstuma va ser revisada per Santiago Sobrequés abans de la seva publicació. És tracta de la tesi doctoral que Golobardes va escriure l'any 1954. Sobrequés es pregunta si pot tenir gaire interès publicar-la després de tants anys i conclou que els darrers capítols de l'obra, elaborats amb documentació inèdita estudiada per l'autor, aporten aclariments i opinions que estudis posteriors no han desvirtuat relacionats amb els inicis de la crisi remença i la Pesta Negra.¹⁰¹ Pel que fa a la revisió de l'obra, Sobrequés assenyala que només quan algunes de les qüestions afirmades per Golobardes havien estat contradites per estudis definitius posteriors, ha considerat necessari procedir a la seva supressió.

⁹⁹ Orti, P. (2015). Els remences i l'exercici de la jurisdicció als selges XIV I XV: una lluita pel poder polític, p. 126.

¹⁰⁰ Feliu G. (2011). Rellegint la història dels remences de Jaume Vicens Vives. Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, (XXII), p. 34 i veure també To, L. (2011). Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies. Els remences. Plecs d'Història Local, 143, p. 4.

¹⁰¹ Golobardes, M. (1973). "El remences dins el quadre...." p. 6.

Aquest llibre es divideix en dos volums, la primera part, consta de sis capítols, en els dos primers capítols, afegits en posterioritat a la presentació de la tesi doctoral, Golobardes dóna un visió molt personal de la història de la pagesia catalana.¹⁰² En els capítols següents enllaça amb l'època carolíngia, en el que fa referència a l'ordenament del camp, les diferents classes de propietaris de la terra i les relacions de dependència. En el capítol dedicat a la feudalització, explica el procés de formació dels diferents estaments i al·ludeix al pagès i al mas com unitat d'explotació familiar. El següent capítol està dedicat a les diferents tipologies de dependència personal, les prestacions i serveis, els mals usos i la remença, i l'últim capítol està dedicat a la crisi remença.¹⁰³ En el segon volum s'inclouen cent vuitanta-cinc documents inèdits procedents dels fons de la Biblioteca del Palau de Peralada i de l'arxiu dels marquesos de la Torre de Palma de Mallorca.¹⁰⁴

En relació amb els orígens de la servitud medieval a Catalunya, Golobardes cita les tesis d'Eduardo de Hinojosa, que vincula la servitud a orígens romans i visigòtics, i també fa referència a Vicens Vives, les tesis del qual considera més encertades. Però per a Golobardes, no es pot definir com a servitud de la gleba, la servitud que es va donar a Catalunya, argument que justifica "com un seqüència accidental" que apareix a causa del seu reconeixement legal en les constitucions de 1283.

En opinió de Golobardes, en la societat feudal, la dependència era un fet comú. Els pagesos per voluntat pròpia podien passar a la dependència d'un senyor, fet que podia ser entès com una garantia per al pagès en èpoques d'inestabilitat política i inseguretat social. Aquesta vinculació podia desfer-se sempre i quan el pagès deixes els seus béns en poder de l'antic senyor, mantenint la llibertat de moviment. Davant aquesta situació Golobardes proposa que la remença pot ser entesa com una conseqüència natural a no fer ús, els pagesos, del dret de passar a la dependència d'un altre senyor.

¹⁰² Golobardes, M. (1973). "El remences dins el quadre..." p. 7.

¹⁰³ Golobardes, M. (1973). "El remences dins el quadre..." p. 21.

¹⁰⁴ Golobardes, M. (1973). "El remences dins el quadre..." p. 1.

En aquest sentit, el pagès progressivament reconeixerà a favor del senyor drets cada vegada més amplis sobre ell.¹⁰⁵

Per a Golobardes la relació entre senyor i pagès era entesa com una associació amb un benefici recíproc. En aquesta simbiosi, el senyor obtenia el benefici de les rendes que, en una societat basada en l'economia rural, només podia extreure de les terres dominicals i el pagès adquiria el domini útil sobre el mas i les terres, alhora que el podria transmetre a la seva descendència, tot gaudint de la possibilitat d'abandonar les terres.

Amb la transformació econòmica que va tenir lloc a partir del segle XIII, amb l'aparició de l'economia mercantil i un major desenvolupament dels municipis, els pagesos varen sentir la necessitat de marxar dels medis rurals, dels que treien pocs rendiments. És en aquest moment quan els senyors varen exigir amb tots els mitjans que varen poder l'adscripció dels pagesos a la terra. Golobardes puntualitza que davant aquestes circumstàncies, els senyors dominicals només varen reclamar el compliment dels contractes per part dels pagesos que amb anterioritat havien estat acordat pels respectius avantpassats, fet, que en opinió de Golobardes, també haguessin exigut els pagesos en el cas de ser ells els perjudicats. Golobardes cita a Brutails, amb el que mostra el seu acord, quan asseverava que la servitud de la gleba no s'havia donat al Rosselló, afirmació que Golobardes creu vàlida també per al nord-est de Catalunya, ja que els remences no podien ser considerats serfs, perquè es podien casar i disposar dels seus béns.

Un dels historiadors més rellevants pel que fa a l'estudi de la formació del feudalisme a Catalunya ha estat l'historiador francès **Pierre Bonnassie**. Gràcies a la publicació de la seva tesi doctoral dedicada a la formació del feudalisme a Catalunya, el cas català ha estat un dels pocs temes històrics presents a la bibliografia internacional.¹⁰⁶ Resultat d'aquetes recerques, Bonnassie ha estat un dels historiadors que més aportacions ha fet a

¹⁰⁵ Golobardes, M. (1973). "El remences dins el quadre...." p. 156-159.

¹⁰⁶ Feliu G. (2010). "La Llarga nit feudal..." p.111.

l'estudi de la formació del feudalisme, circumstància que ha portat a la historiografia a parlar del *paradigma Bonnassie*.

L'obra de Bonnassie, *Catalunya mil anys enrere. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, publicat l'any 1979 consta de dos volums, el primer fa referència a l'economia i la societat pre-feudal i el segon a l'economia i a la societat feudal. Bonnassie situa a Catalunya en el debat sobre el pas de la societat antiga, estatal i esclavista a la societat feudal. Aquest canvi el situa al segle XI i el relaciona, per una banda, amb els conflictes de poder entre els comtes i la noblesa i entre la noblesa i l'església i per altra banda, amb la violència exercida pels nobles sobre els pagesos. L'objectiu de la noblesa era confiscar l'excedent generat pel pagès resultat de la creixent producció agrària. Amb aquesta finalitat la noblesa volia imposar un nou ordre polític i econòmic que li garantís aquesta apropiació. Les tesis de Bonnassie proposaven el feu com el garant de la relació entre la noblesa i els comtes i la senyoria com la nova institució on exercir el poder i l'apropriació de l'excedent dels pagesos que hi estiguessin adscrits.¹⁰⁷

Bonnassie argumenta que amb la pacificació del camp vers l'any 1060 no es va produir la fi de les imposicions senyorials sinó que aquestes varen anar en augment. Les càrregues banals que en principi només s'aplicaven en algunes senyories laiques es varen anar estenent geogràficament i va afectar tant les senyories laiques com les eclesiàstiques. Aquestes imposicions es varen anar sistematitzant alhora que varen prendre un caràcter gaire bé institucional. Els senyors aprofitaven la desfeta de l'autoritat pública per augmentar els seu poder sobre els pagesos que vivien a l'interior de les seves senyories. Els pagesos dependent no ho eren només per raó de residència sinó també per raó dels seus cossos. La dependència a la qual es varen veure sotmesos es va transformar en servitud personal.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Salrach, J.M. (2014). "La història de Catalunya, avui..." p. 262.

¹⁰⁸ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p.255

Bonnassie assenyala que la mobilitat pagesa també es veurà afectada amb la imposició de la servitud real. El tinent d'un mas ja no tenia dret a marxar de la tinença. La vinculació a la terra es relacionarà amb la servitud real. Els pagesos subjectes al senyor a causa del seu mas també ho estaven a causa de la seva persona i aquests podien ser transferits juntament amb el mas. Bonnassie considera que aquests tipus de cessions ja s'havien donat a la Catalunya del segle IX i X, en els llocs que subsistia l'esclavatge rural, però que varen desaparèixer abans de l'any 1000. A finals dels segle XI, reapareixen les vendes dels homes alienats amb les terres, però aquests ja no eren mancipia, sinó que eren antics pagesos lliures i en opinió de Bonnassie, és en aquest moment que apareix una nova servitud.¹⁰⁹ Bonnassie associa els orígens de la remença catalana a la forta reacció senyorial que va provocar la possibilitat de millora que oferien als pagesos de la Catalunya Vella les noves terres conquerides, aquesta situació va comportar un augment dels lligams dels pagesos a les terres i als seus senyors.¹¹⁰

Tot i que les seves tesis, són acceptades per la historiografia general, el debat historiogràfic sobre el canvi social brusc ocorregut en el segle XI i la incidència que aquest va tenir en el procés de servitud, ha provocat certs dubtes entre alguns historiadors com és el cas de Paul Freedman o Gaspar Feliu, els quals creuen que aquest canvi fou el resultat d'un procés més gradual.¹¹¹

Paul Freedman esdevindrà un dels historiadors més rellevants en l'estudi de la servitud catalana a l'edat mitjana. A finals de la dècada de 1980 i principis de la de 1990, Freedman publicarà dos llibres on el tema principal és la servitud catalana, *Assaig d'Història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* i *Els Orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, aquest últim considerat una de les principals monografies que s'han realitzat sobre la servitud a Catalunya. L'interès de l'historiador nord-americà per l'època medieval a Catalunya i la concessió d'una beca de doctorat, el varen portar a fer recerca en diferents arxius catalans. Aquest fet li va permetre conèixer

¹⁰⁹ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p.263.

¹¹⁰ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p.263-268.

¹¹¹ To, L. (2011). "Els orígens de la remença..."p. 3.

de primera mà les fonts documentals que constituïrien la base d'aquests treballs.

El llibre *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* és un recull d'articles que Freedman va publicar amb anterioritat a *Els Orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*. Curiosament, els títols de les dues publicacions semblen intercanviats, ja que el primer llibre fa una referència més explícita a la qüestió dels orígens de la servitud i les seves causes, en contraposició al segon llibre, en el que realitza un síntesi més global de la situació de la pagesia catalana per després introduir-se en l'anàlisi de l'evolució del procés de formació i desaparició de la servitud.¹¹²

Els articles continguts a *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* són el resultat de la voluntat de Freedman d'entendre els canvis que es varen donar en el si de la societat rural medieval catalana. En opinió de Freedman, per conèixer els orígens dels remences del segle XV, és necessari estudiar l'emergència de les institucions senyorials i la degradació social que varen patir els pagesos catalans entre els segles XII i XV.¹¹³

Josep M. Salrach, escriu el pròleg d'aquest llibre i en fa una síntesi de les qüestions que Freedman proposa en aquest recull d'articles. Salrach ho resumeix en quatre punt, la cronologia, la llibertat i la servitud, la contradicció entre costum i llei i la funció dels juristes en la història de la pagesa. Freedman contextualitza la situació dels pagesos a partir dels segles IX i X, quan les bases de l'imperi franc s'enfonsaven i d'aquestes sorgia el nou sistema feudal. Per a Freedman és en aquest moment quan emergeix una classe de petits propietaris pagesos lliures com a resultat del creixement agrari iniciat al segle VIII. Al segle XI, amb la imposició del règim senyorial, s'inicia el camí cap a la servitud, tot i que aquesta no s'estendrà i consolidarà fins el segle XIII, moment de la seva legalització i s'aplicarà amb més intensitat a partir del segle XIV, després de la Pesta Negra, quan els senyors voldran compensar les pèrdues de les rendes i la manca de tinentes, utilitzant tots els mitjans al seu abast. Freedman també

¹¹² Salrach, J. M. (1995). "Remences i pagesos a la Catalunya medieval...", p.125.

¹¹³ Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p.19

planteja la coexistència al segle XI a la Catalunya Vella de zones amb servitud i zones de llibertat, on els pagesos disposaven de terres i pagaven censos moderats. Les franqueses d'origen carolingi seran les que entraran en crisi en aquest segon assalt de la noblesa que proposa Thomas N. Bisson¹¹⁴. Les noves franqueses sorgiran de la mentalitat feudal i seran ofertes pels senyors i la monarquia a partir dels segles XII i XIII per atraure pobladors a la Catalunya Nova o per assegurar nuclis de la Catalunya Vella.¹¹⁵

Freedman planteja el problema de la contradicció entre el costum i el dret. Per als juristes de l'època el que provocava rebuig era que el costum, és a dir, el maltractament que rebien els pagesos si protestaven contra el abusos del règim senyorial i de la servitud, es convertís en dret escrit. Aquesta situació s'oposava a les prescripcions del seu sistema legal i diví. Malgrat això, Freedman proposa que dins el procés de servitud seran els juristes que tindran un paper determinant en la normalització de la condició servil fet que hauria comportat la seva generalització i consolidació, qüestió de la que discrepa Salrach que considera que Freedman atorga massa importància al paper que varen tenir els juristes en aquest procés.¹¹⁶

A *Els Orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Freedman ofereix una síntesi global sobre la servitud catalana, el llibre que va més enllà de ser una història de la servitud a la Catalunya medieval proposa una visió general de la Catalunya rural però sense arribar a aprofundir en la història de la pagesia.¹¹⁷ Atesa aquesta òptica ampliada que proposa Freedman sobre la pagesia catalana medieval, cal puntualitzar, que les referències que es faran en aquest treball del llibre d'en Freedman estaran relacionades principalment amb els apartats que fan referència explícita dels orígens de la servitud.

¹¹⁴ Bisson, T.N. (2010). *La Crisis del siglo XII : el poder, la nobleza y los orígenes de la gobernación europea*. Barcelona: Crítica.

¹¹⁵ Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p.9-18.

¹¹⁶ Freedman, P. (1988). "Assaig d'Història de la pagesia ...", p.15.

¹¹⁷ Salrach, J. M. (1995). "Remences i pagesos..." , p.125.

A gran trets, l'obra de Freedman que parteix del segle IX fins al segle XV, mostra com els primers pagesos lliures, aloers, varen ser progressivament dominants pels senyors feudals. Freedman exposa la influència de les institucions senyorials i legislatives en els orígens de la servitud, la incidència que la Pesta Negra va tenir en el procés de expansió del fenomen i la repercussió que va tenir la servitud en els primers moviments del conflicte social pagès en el seus inicis cap a l'alliberament.

Freedman inicia l'acostament al món rural català, analitzant-ne l'organització social per identificar els trets distintius de Catalunya. Estudia la formació de Catalunya com a resultat de la conquesta carolíngia i el procés pel qual la senyoria feudal es va originar i consolidar entre els segles XI i finals del segle XIII. Les característiques de la història agrària de Catalunya, que en opinió de Freedman, la diferencien del context europeu medieval són, per una banda, la manera com una societat composta de pagesos lliures al segle X es transforma en una societat on una part de la pagesia al segle XIII esdevé servil i per l'altra, com una revolta pagesa a mitjans del segle XV aconsegueix l'abolició de la servitud i esdevé l'única insurrecció pagesa que va tenir èxit a l'edat mitjana.

Per a Freedman la distinció entre els territoris de la Catalunya Vella i la Catalunya Nova és important per entendre la tinença de la terra durant l'edat mitjana, ja que l'àrea de l'anomenada Catalunya Vella fou la més afectada per l'asserviment de la pagesia.¹¹⁸ En el període de formació de Catalunya als segles IX i X, aquesta fou poblada per pagesos lliures agrupats en petits pobles o en masies aïllades. Aquesta forma de poblament podia tenir el seu origen en les tradicions i el dret visigòtic, relacionats amb els contractes d'*aprisio*. Una altra característica organitzativa de l'espai al segle X fou una xarxa de castells que erigiren els comtes. Les fortaleses es varen convertir en la base de l'exercici de la senyoria privada després de les primeres escomeses senyorials del segle XI.¹¹⁹ El context en el que s'estengué la servitud fou un model format per tinences petites i sovint fragmentades, combinat amb una senyoria dispersa entre moltes

¹¹⁸ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, p. 38.

¹¹⁹ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 51.

institucions i individus dins la mateixa zona. En aquestes circumstàncies, de forma progressiva, els agricultors lliures es dividirien en categories que es definirien en funció d'estar subjectes o lliures de la pressió senyorial.¹²⁰

Pel que fa a l'estructura de la família pagesa i l'explotació de la terra, Freedman afirma que la Catalunya Vella continua essent una societat d'explotacions familiars, en la qual els pagesos gaudien de l'ús efectiu i del control immediat sobre les terres hereditàries, per les quals pagaven una renda que consistia en parts de la collita, exaccions diverses i càrregues jurisdiccionals. El canvi més significatiu en l'estructura familiar pagesa a l'edat mitjana, en opinió de Freedman, es produí amb la institució de la figura de l'hereu, element que va aportar sobre la tinença un augment en el grau de domini dels pagesos sobre la terra que treballaven, malgrat la creixent pressió senyorial.¹²¹

Freedman recorda les tesis de Bonnassie sobre la Catalunya inicial, en les que demostrava l'existència d'una societat molt diferent de la que havia descrit Hinojosa i altres historiadors del dret. Bonnassie fa referència a la independència dels pagesos que s'hi establiren durant els segles IX i X. Les propostes de Bonnassie determinarien que l'origen dels remences no es trobaria en el colonat romà, ni en les institucions visigòtiques, sinó en el desafiament a l'autoritat pública i en l'aparició de la senyoria banal a mitjan del s. XI. La servitud pagesa fou el resultat d'una revolució social, no fou la continuació de l'antiga esclavitud.¹²² Per a Bonnassie, a principis del segle XII ja s'havia sancionat i institucionalitzat un sistema de senyoria caracteritzat per una severa explotació dels pagesos. La imposició dels mals usos implicaria la condició servil i especialment la obligació de redimir la pròpia llibertat per tal de poder marxar de la senyoria.¹²³

Però en opinió de Freedman, el desordre i l'apropiació per part dels nobles del poder públic, ocorreguts al segle XI només són el punt de partida de l'origen de la servitud. Freedman considera que la pràctica de la servitud no significà la seva legitimació i destaca que la imposició de la servitud es

¹²⁰ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 63.

¹²¹ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 65-69.

¹²² Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 85.

¹²³ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 91.

degué tant a la violència immediata, com a la força ordenada mitjançant el dret i el costum. Segons el plantejament de Freedman, el dret definí els serfs i identificà efectivament una part de la pagesia com a població subjugada.¹²⁴

En aquest procés d'asserviment, Freedman destaca la importància de la decadència que va patir l'autoritat pública. Entre el 1020 i el 1060, el que havia estat una societat organitzada, comença a semblar-se a altres societats europees caracteritzades per un context de violència general, controlada pels exèrcits privats i pel domini aristocràtic. La causa immediata de la davallada de l'autoritat pública fou la debilitat del comte Berenguer Ramon I. En aquest moment, Catalunya experimentarà la mateixa dissolució de l'autoritat pública en benefici de la jurisdicció privada que s'havia produït en altres regions europees abans de l'any 1000.¹²⁵

Freedman afirma que a finals del segle XII i principi del segle XIII, es produiran els canvis més evidents en la condició social de la pagesia. Els pagesos seran considerats com un grup de persones subordinades als senyors. En aquest període es legitimarà l'exercici del poder aristocràtic opressiu i es diferenciarà dins la pagesia, el grup privilegiat i el grup servil. La concessió als senyors de l'*ius maie tractandi*, canviarà la concepció del dret que s'havia tingut fins al moment. És en aquesta època i així es desprèn, en opinió de Freedman, de la documentació senyorial, un augment del fenomen que ja es podria anomenar servitud. Els documents d'autodonació servil i els acords de protecció, en els quals el pagès reconeixia la seva pertinença a un noble, reflecteixen el vincle del pagès amb la terra, lligam que només es podia trencar amb el pagament del dret de manumissió. A partir d'aquest moment els mals usos no seran entesos com particularitats d'algunes tinences sinó que seran entesos com elements legals identificadors de l'estatus servil.¹²⁶ L'any 1283, a les Corts de Barcelona, es sancionarien les lleis que obligaven als pagesos no lliures a pagar drets de redempció. En aquestes disposicions s'establí una llei bàsica fonamentada en tres aspectes bàsics pel que fa a la servitud, distinció de

¹²⁴ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 94.

¹²⁵ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 88.

¹²⁶ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 113-131.

les terres on el pagament de la remença formava part del costum, identificació de la remença com un element decisiu de la condició servil i la limitació del dret de refugi que oferien els territoris lliures.¹²⁷

Un altre investigador interessat per la qüestió de la servitud, ha estat l'historiador i catedràtic d'Història Medieval **Josep M. Salrach Marès**. Les investigacions de Salrach s'han centrat en part en l'estudi de l'evolució del sistema feudal a Catalunya, i en el desenvolupament de les comunitats rurals des del segle IX fins als XV, així mateix, entre les seves contribucions divulgatives cal destacar les seves aportacions sobre historiografia. En aquest sentit citarem les ressenyes que Salrach realitza del llibre de Paul Freedman, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval* en les que qüestiona principalment el paper predominant que Freedman atorga al marc legal ens els orígens, expansió i consolidació de la servitud a Catalunya.¹²⁸

Salrach, en alguns dels seus treballs relacionats amb els orígens i consolidació del feudalisme, així com en els seus estudis sobre la senyoria a la Catalunya medieval, al·ludeix a la qüestió de la servitud i els seus orígens. Aquest seria el cas del seu article *Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució del camp català* on Salrach proposa la revisió d'alguns dels plantejaments consolidats entorn a la fi de l'esclavisme i la transició al feudalisme. Salrach considera que, segons es dedueix de les fonts documentals, l'extinció de l'esclavisme seria un fenomen tardà que tindria lloc entre els segles VII i IX. Les circumstàncies que estarien relacionades amb aquesta desaparició serien per una banda de caire religiós, però també hi tindrà a veure la introducció en el món rural d'innovacions tècniques, així com l'emergència dels moviments d'emancipació de les classes subjectes a l'esclavitud.¹²⁹

¹²⁷ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 143.

¹²⁸ Salrach, J. M. (1995). Remences i pagesos a la Catalunya medieval. *Revista d'Història Medieval*, 6, 125-133.

¹²⁹ Salrach, J. M. (1986). Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució del camp català. *L'Avenç*, 93, p. 36-37.

Salrach proposa l'inici d'aquesta transformació en l'evolució social que va tenir lloc cap a segle VIII en un context de crisi institucional. Salrach considera que per entendre la situació de la societat catalana sorgida d'aquesta conjuntura, cal tenir present dos dels elements a partir dels quals s'hagué de reconstruir les relacions productives i polítiques, per una banda, les famílies aristocràtiques sobrevivents de la crisi i per l'altra, la pagesia independent de les comunitats rurals.¹³⁰

En opinió de Salrach, la pagesia en època carolíngia, estava integrada majoritàriament per pagesos aloers i per pagesos tinents. L'expansió de la pagesia tinent, que fins al moment havien estat un grup minoritari, és un fet que indica la transformació que s'estava produint en les relacions socials, com així també ho indica, la presència de dos grups social inferiors i encara més minoritaris, i que Gaspar Feliu va identificar com pagesos subjectes a la senyoria, que pagaven la tasca i altres exaccions i els pagesos subjectes a servitud, que a més havien de fer prestacions personals i estaven adscrits a la terra.¹³¹

En coincidència amb la majoria d'historiadors, Salrach, subscriu que serà al segle XI quan els nobles imposaran per la via de la violència el règim senyorial. La principal víctima d'aquesta situació serà la pagesia aloera que es veurà sotmesa a un procés de pèrdua de llibertat i de drets sobre la terra i sobre la que recaurà les imposicions arbitràries de les toltes, fòrcies, qüesties i talles, que en opinió de Salrach, eren el primer signe de submissió a servitud. Tanmateix, la posterior aparició dels mals usos, que en principi significaven una restricció de la llibertat de matrimoni i d'herència, seran considerats com un segon signe de subjecció a servitud. Salrach, considera que a finals del segle XI, els procés de feudalització a Catalunya era molt desigual, ja que en alguns llocs encara subsistien els pagesos aloers i els tinents lliures però en d'altres parts ja havia nascut la servitud i s'havia extens notablement.¹³² En aquest mateix sentit s'expressa Salrach a la seva contribució inclosa en el segon volum de la *Història*

¹³⁰ Salrach, J. M. (1986). "Esclavitud, llibertat, servitud...", p. 38

¹³¹ Salrach, J. M. (1986). "Esclavitud, llibertat, servitud...", p. 39

¹³² Salrach, J. M. (1986). "Esclavitud, llibertat, servitud...", p. 40.

agrària dels Països Catalans: edat mitjana, La senyoria, en la que afirma que un cop desapareguda l'antiga esclavitud, és a partir del segle XI, que la llibertat pagesa va experimentar un procés de degradació, resultat de la ruptura de la unitat jurisdiccional i la emergència dels poder locals¹³³.

A l'article *Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII)*, Salrach argumenta que en el cas de la senyoria territorial exercida per grans propietaris, aquests usaven la serva força per desbordar el marc legal de l'establiment i imposar la servitud, de manera que limitaven la llibertat dels pagesos pel que fa al matrimoni, la successió i mobilitat personal. Salrach afirma que aquest fet és una novetat, en un món que fins el moment, els únics impediments legals procedien de les disposicions públiques. En paraules de Salrach, *és una opinió tradicionalment admesa que de les antigues llibertats pageses i el millorament de la vella esclavitud fins desembocar, ambdós processos, en la servitud medieval només podia procedir de la transformació del sistema antic: un retrocés de l'Estat, com a forma d'autoritat pública, i un avanç de les formes privades de poder, una pèrdua de la noció de drets i deures col·lectius i una afirmació dels drets i privilegis individuals d'una minoria*.¹³⁴

Un dels historiadors que també ha dedicat una part de les seves investigacions al tema de la servitud ha estat **Lluís To Figueras**. Entre les seves publicacions i col·laboracions cal destacar els seus treballs relacionats amb l'organització territorial, el poblament i les estructures familiars així com els treballs dedicats a la servitud catalana i els orígens de la remença i el seu desenvolupament fins a principis del segle XIV. Lluís To al seu article *Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia remença*, així com al llibre *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, fa referència explícita a les causes que en la seva opinió podrien estar relacionades als orígens de la servitud. To considera que aquesta qüestió planteja molts interrogants, en part, perquè les lleis sobre la servitud a

¹³³ Salrach, J.M. (2004). La senyoria. *Història agrària dels països catalans*. V. 2, Edat Mitjana (541-574). Barcelona: Fundació Catalana per a la recerca [etc.], p. 558.

¹³⁴ Salrach, J. M. (1997). Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII). *Revista d'Història Medieval*, 8, 26-28.

Catalunya no varen definir amb precisió que era l'estatus servil i quines eren les seves conseqüències. To planteja les possibles causes que motivaren el procés d'asserviment d'una part important de la pagesia catalana quan paradoxalment, en altres regions, la tendència en el segle XII i XIII era juntament la inversa.¹³⁵

En aquest sentit, To proposa analitzar dos factors que en la seva opinió no han suscitat l'interès que mereixen en l'estudi de les causes de la servitud pagesa, per una banda, els drets de justícia o drets jurisdiccionals i per l'altra, els canvis en l'organització dels dominis al llarg dels segles XII-XIII. En opinió de To, els drets jurisdiccionals que des del segle XI, els senyors varen utilitzar de forma arbitrària com un aspecte més de la senyoria banal, tindrien un paper destacat en el procés de servitud. Aquests drets, a banda de convertir-se en una font d'ingressos per a la senyoria, esdevindrien un complement més en el manteniment del domini polític dels senyors sobre la pagesia. Així doncs, els drets de justícia, com és el cas de la cugucia i l'àrsia, s'inclourien també en el que els textos del moment anomenaran mals usos, identificadors de la condició servil segons s'interpretaria de la seva exclusió a les cartes de franqueses concedides a viles i a ciutats en aquest període.¹³⁶

Un altre signe, que To considera decisiu del procés d'asserviment és l'acord pres a les Corts de Cervera del 1202 i que es coneix sota el nom de *ius maletractandi*. Aquest acord que ha estat interpretat com la legalització de la servitud només dictamina que els pagesos no puguin apel·lar al rei en cas de ser robats o maltractats pels seus senyors. De fet, l'objectiu principal no era legalitzar el maltractament sinó restringir les intromissions de la monarquia en les jurisdiccions senyorials. Altres motius d'inquietud per als interessos dels nobles seria el creixement de les ciutats i la proliferació de franqueses, fenòmens aquests que en opinió de To expliquen millor que el

¹³⁵ To, L. (1995). Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia remença. *Revista d'Història Medieval*, 6, p.141-142.

¹³⁶ To, L. (1995). "Drets de justícia i masos..." p. 142-143.

dret romà perquè s'exigia dels pagesos la renúncia formal a l'opció d'acollir-se als privilegis urbans.¹³⁷

Per a To, l'evolució organitzativa de les senyories també tindrà un paper rellevant en el procés d'asserviment de la pagesia. Si en principi la dependència servil era un aspecte que s'exercia exclusivament sobre els habitants d'una jurisdicció, a finals del segle XII, la residència al mas esdevindrà l'element de control. En aquest sentit To considera que hi ha una connexió entre l'organització en masos de la senyoria i les polítiques dels senyors destinades a impulsar l'obligatorietat de residència dels habitants al mas, és a dir, l'anomenaria servitud real. Els pagesos tinent de masos es comprometien a ser els homes propis dels seus senyors i a no reconèixer cap altre senyor. En opinió de To, l'objecte de la servitud anava més enllà d'augmentar les rendes exigides als pagesos anualment o degradar-los jurídicament. L'objectiu principal era garantir la plena ocupació dels masos en les millors condicions i assegurar l'estabilitat en les tinences. Aquest podria haver estat també un dels motius que influís en aquest procés d'asserviment.¹³⁸

En opinió de To, la transformació de les senyories també podria estar relacionada amb els problemes de gestió de dominis front la simplicitat que suposava l'organització de la senyoria en masos i per evitar alhora els possibles conflictes que es podien derivar de la superposició dels diferents graus de senyoria que podien coincidir en una mateixa família. En aquest sentit els senyors insistiran en tenir l'exclusivitat del domini sobre els pagesos de la seva senyoria.¹³⁹ Altres causes que es podrien associar amb l'entrada en servitud, podien estar relacionades amb les possibles millores en les condicions de vida pagesa, fet que justificaria que alguns homes lliures acceptessin de sotmetre's a la dependència servil a través d'autodonacions i reconeixements amb homenatge. Tanmateix, To argumenta que al marge de les limitacions de la mobilitat no sembla que els pagesos sotmesos a servitud fossin més maltractats que la resta dels

¹³⁷ To, L. (1995). "Drets de justícia i masos..." p. 144.

¹³⁸ To, L. (1995). "Drets de justícia i masos..." p. 145.

¹³⁹ To, L. (1995). "Drets de justícia i masos..." p. 146.

habitants de la Catalunya Vella. En aquest sentit conclou que podria ser possible que individualment, per als pagesos, les consideracions jurídiques els importessin menys que les condicions de vida.¹⁴⁰

Gaspart Feliu Montfort, també ha contribuït amb les seves recerques i estudis a clarificar alguns aspectes de la servitud i els mals usos. Els seus inicis acadèmics varen estar vinculats a la història contemporània però, les investigacions relacionades amb la preparació de la seva tesi doctoral, el portaran més endavant a centrar la seva atenció en l'estudi de la formació i evolució del feudalisme. *La Llarga nit feudal: mil anys de pugna entre senyors i pagesos* és un recull d'onze articles publicats per Gaspar Feliu que resumeixen més de trenta anys d'investigació al voltant de l'organització de la societat i l'economia a Catalunya, des de la fi de l'Imperi Romà fins al segle XIX, centrant el seu interès principalment en la formació i evolució del feudalisme. Tot i tractar-se d'un recull d'articles independents, el llibre ofereix un discurs força coherent en el seu conjunt i proporciona una seqüència cronològica de les progressives transformacions que es varen produir en el si de la societat i, com aquestes varen incidir en la creació de noves formes de relacions econòmiques i socials. En aquest treball Feliu inclou quatre articles en els quals fa referència de forma específica a la servitud, a la remença i als mals usos.

Per a Feliu la qüestió bàsica és si la servitud havia o no desaparegut cap a l'any 1000 i si hi podia haver alguna relació entre la servitud tardo-romana i carolíngia amb la servitud feudal. En opinió de Feliu, una part de la historiografia opta per la doble ruptura, és a dir, la desaparició de l'esclavitud i de la servitud antiga, gaudiment d'un període de llibertat i la implementació de la nova servitud feudal, en contrast amb les tesis que opten per la vessant més continuista del fenomen. Seguint el discurs sobre la servitud, Feliu fa una distinció entre servitud i dependència, en la seva opinió, la servitud ha de tenir dues condicions, ser hereditària, i no ser rescindible pel serf. La dependència pot tenir totes les característiques de la servitud excepte una, és rescindible a voluntat del dependent. Per a Feliu la dependència no és una servitud personal sinó una servitud real que imposa

¹⁴⁰ To, L. (1995). "Drets de justícia i masos..." p. 146.

determinades obligacions, serveis però que cessa quan es torna l'objecte que origina la dependència. Feliu creu important fer referència aquesta distinció per dues raons, en primer lloc perquè la servitud va lligada a la possessió de la terra, mentre que la dependència és característica de la senyoria banal, i en segon lloc, perquè en la seva opinió la capacitat de decisió i pressió del dependent front al senyor esdevindrà una instrument a l'hora de millorar la seva situació en èpoques posteriors.¹⁴¹

Per a Feliu el procés de submissió dels pagesos a la Catalunya medieval, no va ser tant general, ni tampoc era una situació nova, ni va ser un procés ràpid com afirma Freedman. Per a Feliu l'impacte del feudalisme en la societat rural catalana va ser moderat, el règim feudal progressivament es va anar apropiant dels drets ja existents i els varen anar ampliant. Feliu argumenta que sota el feudalisme la major part de la pagesia depenia d'un senyor que la podia exercir amb diferents graus d'obligacions, però tot i que la servitud i la dependència eren típiques del feudalisme, no varen ser una exclusivitat del règim feudal. Feliu argumenta que el que es troba sota el feudalisme és una servitud pròpiament dita i una dependència originada per la senyoria dominical. Al llarg del segle XIII els senyors adquiriran més terres i obligaran al pagès que vulgui treballar-les a acceptar la condició d'home propi, per tant, en ocasions l'establiment emfitèutic també comportarà l'entrada en servitud.¹⁴²

Sobre els orígens de la remença Feliu els resum citant Freedman, i conclou que l'any 1020 els pagesos no eren del tot lliures però tampoc havien esdevingut servils ni el 1060 ni tampoc el 1160. Per a Feliu, el canvi en la situació de la pagesia servil va ser causat per la conquesta dels nous territoris als musulmans i la necessitat de poblar les noves terres. Aquesta circumstància posarà en risc el règim servil atès que l'afranquiment creava una nova situació. Tanmateix, Feliu presenta un altre canvi que s'observa a mitjan del segle XIII, l'entrada en servitud hereditària per part d'alguns pagesos com a forma d'accedir a la terra.¹⁴³

¹⁴¹ Feliu G. (2010). "*La Llarga nit feudal...*", p.140.

¹⁴² Feliu G. (2010). "*La Llarga nit feudal...*", p.141.

¹⁴³ Feliu G. (2010). "*La Llarga nit feudal...*", p.163-165.

Entre les tesis més actuals sobre els orígens de la servitud cal destacar la visió que proposa **Víctor Farías Zurita**. L'article *Entre ofensiva monàrquica i resistència senyorial: sobre els orígens de la servitud; dels homes de mas a la Catalunya dels segles XII-XIV*, de Farías té com objectiu l'estudi del procés de servitud de la Catalunya medieval i plantejar quines conseqüències va tenir en el món rural català. Farías afirma que des de principis del segle XII, els mas esdevindrà la unitat bàsica de la senyoria, d'aquesta manera a banda de ser una realitat econòmica i social també es convertirà per a la pagesia en un instrument d'asserviment, per tant, el mas esdevindrà l'element fonamental de la senyoria que subordinarà a una pagesia, que fins el moment, havia gaudit de certa llibertat personal.¹⁴⁴

Farías considera que entre mitjan del segle XI i el final de segle XII, es pot confirmar que, de forma ocasional i puntual, es varen donar un seguit de vincles de caràcter jurídic entre els homes de mas i la terra, per una banda i el senyor per l'altre. A finals del segle XII i durant el segle XIII, el procés de formalització i expansió d'aquests vincles representaran el naixement de la servitud baixmedieval. Tanmateix, Farías es pregunta perquè aquest fenomen es va donar durant aquest període i quina era la finalitat del mateix. Per a Farías, aquesta nova servitud és l'expressió d'un conflicte entre els interessos patrimonials de la noblesa catalana i les pretensions polítiques de la monarquia. Farías afirma que aquest conflicte de caire polític és el que va contribuir a la configuració d'una pagesia servil a la Catalunya Vella i no la dinàmica interna de la pròpia senyoria. Per a Farías el fenomen de la servitud medieval a Catalunya només es pot entendre a partir de la confrontació entre els nobles i el rei.¹⁴⁵

El conflicte estamental es plantejà a partir de la segona meitat del segle XII entre els senyors d'una banda i el rei de l'altra. Les causes del conflicte serien principalment la disputa per l'hegemonia política i judicial més que la rivalitat per les rendes. El rei amb la seva voluntat de construir un estat

¹⁴⁴ Farías, V. (2003). *Entre ofensiva monàrquica i resistència senyorial: sobre els orígens de la servitud; dels homes de mas a la Catalunya dels segles XII-XIV*. *Recerques: Història, Economia, Cultura*, (45), p.139-140.

¹⁴⁵ Farías, V. (2003). "*Entre ofensiva monàrquica i resistència...*", p. 140-141.

monàrquic posarà en qüestió, per primera vegada, la senyoria de caràcter explotadora com a model del funcionament de la senyoria. Amb aquesta finalitat, la monarquia s'ofereix com a garant de la pau, apropiant-se de la iniciativa eclesiàstica de la Pau i Treva, amb la voluntat de construir un projecte hegemònic sobre el territori català oferint protecció als pagesos. En opinió de Farías, l'ofensiva reial articulada per la pau atacava les bases de la dominació nobiliària. Tanmateix, l'èxit de les pretensions de la monarquia varen ser limitades i en canvi, el triomf dels nobles catalans va possibilitar una senyoria autònoma sense la interferència del sobirà. A partir d'aquest moment l'objectiu principal de la noblesa serà determinar les relacions entre senyors i pagesos en el si de la senyoria per evitar que en un futur, aquestes fossin posades en qüestió altra vegada.¹⁴⁶

Davant la indefinició en l'esfera jurídica de la servitud, Farías argumenta que a nivell pràctic es pot concloure que a la Catalunya Vella, la servitud, sempre estava condicionada a la titularitat d'un mas i s'aplicava al conjunt de persones que hi vivien, que aquesta s'associava a la vinculació hereditària del mas i a l'obligació de residir-hi o bé al pagament de la redempció per abandonar-lo i per últim, que la servitud estava vinculada a l'exercici dels mals usos. Farías argumenta que des de mitjans del segle XII s'ha documentat com els masos eren venuts amb els seus habitants com si aquests fossin un component més, tanmateix, l'autor considera que aquestes circumstàncies no s'han d'entendre com un deteriorament gradual de la condició dels homes de mas relacionada amb la dinàmica pròpia de la senyoria, sinó que aquesta nova fase de submissió de la pagesia ve donada per la ferma defensa dels privilegis senyorials enfront de la pretensions reials. Aquesta vindicació es va expressar en la subjecció sistemàtica dels pagesos als mals usos i principalment en l'enfortiment i formalització dels vincles entre els homes de mas i la terra i el senyor.¹⁴⁷

Tot i que els treballs de **Pere Orti Gost**, han estat més relacionats amb els estudis sobre la fiscalitat i les finances d'Estat i municipals a la Catalunya medieval, en el seu article *Els remences i l'exercici de la jurisdicció als*

¹⁴⁶ Farías, V. (2003). "Entre ofensiva monàrquica i resistència...", p. 141-144.

¹⁴⁷ Farías, V. (2003). "Entre ofensiva monàrquica i resistència...", p. 144-145.

segles XIV I XV: una lluita pel poder polític Orti s'acosta a l'origen del conflicte remença plantejat des de l'òptica del enfrontament entre senyors i remences pel poder polític, escenari on els protagonistes són el rei, els senyors i els pagesos.¹⁴⁸ En opinió d'Orti per entendre el conflicte remença cal entendre l'origen de la servitud i identificar-ne aquells aspectes que posaran les bases del conflicte. Orti corrobora la tesi de Freedman en afirmar que la servitud baixmedieval va aparèixer al voltant de l'any 1200 com una nova forma de relació jurídica que vinculava el pagès al mas i al senyor, especialment a la Catalunya Vella. En opinió d'Orti aquesta nova servitud no s'hauria d'entendre com un element característic de les relacions entre senyors i el seus pagesos sinó que seria la conseqüència d'un conflicte polític entre el rei i els senyors, tesi també defensada per Victor Farias, que ja hem comentat amb anterioritat.¹⁴⁹

El projecte dels comtes de Barcelona que pretenia articular políticament els comtats catalans amb els nous territoris conquerits tenia com a fonament assumir i gestionar la Pau i Treva, per crear una jurisdicció general sobre tot el principat, inclosos tots els castells alodials de la noblesa que havien estat protagonistes del canvi feudal. Aquest projecte va ser entès per la noblesa com un atac al seu poder i els senyors varen aconseguir preservar els seus dominis de l'acció reial alhora que també aconseguien, segons consta als acords de les Corts de Barcelona de 1200, limitar la protecció reial als pagesos residents en els dominis eclesiàstics i reial i prohibir als pagesos buscar protecció en la justícia reial com així es reflecteix a les disposicions de les Corts de Cervera de 1202.¹⁵⁰

Orti afirma que la servitud va aparèixer en les zones on majoritàriament s'imposà la nova jurisdicció de pau assumida pel rei i en aquest sentit opina que la servitud va ser la resposta dels senyors dels dominis directes. A canvi d'acceptar la jurisdicció reial, els senyors varen aconseguir mantenir un mínim d'autoritat per resoldre els conflictes amb el seus pagesos, alhora que també varen aconseguir participar en els pactes polítics, esdevenint

¹⁴⁸ Orti, P. (2015). "*Els remences i l'exercici de la jurisdicció...*", p. 129.

¹⁴⁹ Orti, P. (2015). "*Els remences i l'exercici de la jurisdicció...*", p. 128.

¹⁵⁰ Orti, P. (2015). "*Els remences i l'exercici de la jurisdicció...*", p. 130.

així, els interlocutors entre el rei i el seus pagesos. Aquest drets que es varen codificar consistien en la vinculació personal de pagès al senyor i al mas i també a la facultat exclusiva del senyor per resoldre els problemes interns de la senyoria. Aquesta forma de relació, com ja havia assenyalat Bonnassie, s'inspirava en els homenatges feudovassallàtics que vinculaven els senyors dels castells amb els seus cavallers.¹⁵¹

Algunes tesis defensen que la servitud i la remença varen ser els instruments que els senyors varen utilitzar per evitar la mobilitat dels pagesos a nous indrets amb millors condicions de vida i d'aquesta forma contrarestar les pèrdues econòmiques que aquest fet podia representar, però en opinió d'Ortí aquesta no era la principal preocupació dels senyors. La remença no tenia com objectiu limitar la mobilitat dels pagesos de mas només per motius econòmics, sinó que l'objectiu final era evitar que els pagesos anessin a viure fora de la senyoria però mantenint la possessió del mas. Aquesta situació comportaria un conflicte d'interessos entre els drets de jurisdicció del senyor del mas i els drets del senyor on anés a viure el pagès. Mantenint el control sobre la mobilitat social els senyors garantien i consolidaven el seu poder polític.¹⁵²

4. Els camins cap a la servitud, conclusions

Superada l'explicació dels orígens de la servitud catalana fonamentada en les llegendes d'origen carolingi, Eduardo de Hinojosa en resposta a aquests mites, argumentava que els pagesos de remença eren successors dels colons del Baix Imperi Romà i dels mancipia del regne visigot. En aquest mateix sentit, Francesc Monsaltvaje subscriurà la hipòtesis proposada per Hinojosa. En contraposició a aquesta hipòtesi, Vladimir Piskorski i anys després Jaume Vicens Vives, entendran la remença com una nova servitud, que no tindria els seus orígens en l'alta edat mitjana, sinó que fou imposada amb posterioritat, en un període on els pagesos gaudien de llibertat. Vicens Vives es posiciona a favor de les tesis de Piskorski argüint que aquesta teoria, en la seva opinió,

¹⁵¹ Ortí, P. (2015). *"Els remences i l'exercici de la jurisdicció..."*, p. 140.

¹⁵² Ortí, P. (2015). *"Els remences i l'exercici de la jurisdicció..."*, p. 141.

concordava millor amb la documentació estudiada fins el moment, i en especial, perquè aquesta proposta responia al veritable caràcter de la remença dels segles XIII, XIV i XV¹⁵³.

La tesi proposada per Piskorski i acceptada per Vicens Vives serà la que subscriurà en gran part la historiografia posterior i els historiadors proposats en aquest treball. Malgrat l'ampli consens dels historiadors actuals entorn a les tesis proposades per Bonnassie, en les que planteja la desaparició de l'esclavitud basada en el model antic, i proposa una nova situació prèvia al domini senyorial, on el pagesos, gràcies a les aprisions adquirides durant les colonitzacions gaudien de llibertat, cal destacar les discrepàncies plantejades per Gaspar Feliu en vers aquesta visió rupturista. Feliu proposa una òptica més continuista, els seus arguments posen en qüestió l'existència de les aprisions particulars en favor de les aprisions d'origen dominical i en aquest sentit, conclou, que aquestes circumstàncies signifiquen *un retorn, al menys parcial, a les teories, llarg temps abandonades, que consideraven les prestacions senyorials que abocaren als mals usos com un herència de l'antiguitat*.¹⁵⁴

La cronologia i les causes de la servitud són difuses, però malgrat la controvèrsia sobre si la servitud era una continuació d'èpoques anteriors o s'havia implementat una nova servitud, en el que coincideixen gran part dels historiadors és que la servitud a Catalunya va ser imposada de forma tardana. Per a Eduardo de Hinojosa, al final del segle XI, les classes servils del període visigòtic, es convertiran en única classe rural. Serà a partir d'aquest segle que les donacions d'homes amb la seva descendència i béns seran molt freqüents, de la mateixa manera que augmentarà el nombre de persones dependents d'altres.¹⁵⁵ Francesc Monsalvatge no proposa una cronologia concreta sobre els inicis de la servitud, només es limita a comentar que a les comarques gironines, al segle IX, ja es venien les terres amb els pagesos que les treballaven juntament amb tota la família.

¹⁵³ Vicens Vives, J. (1978). "Historia de los remensas..." p. 22-23.

¹⁵⁴ Feliu G. (2010). "La Llarga nit feudal...", p.96.

¹⁵⁵ Hinojosa, E. (2003). "El régimen señorial...", p. 74.

Piskorski i Vicens Vives s'inclinen per una servitud d'origen tardà, que s'oficialitzarà al segle XIII. Vicens Vives argumenta que si la servitud i la remença al segle XI hagués estat més generalitzada, els Usatges de Barcelona en farien referència explícita. Per a Vicens Vives entre mitjans segles XI i els segles XIII, tindrà lloc una transformació en la condició dels pagesos, que comportarà el canvi de la llibertat a l'adscripció a la terra.¹⁵⁶ Golobardes, tot i negar la condició servil de la pagesia proposa el segle XIII, com el període en el qual, el pagès, va anar restant "en certa manera" adscrit a la terra per no avenir-se els senyors, en la majoria de casos, a rescindir el contracte a proposta del pagès.¹⁵⁷

Bonnassie fa referència a la cronologia proposada per Piskorski i Vicens Vives sobre els antecedents de la remença i en aquest sentit es qüestiona si la cobertura legal de la servitud no podria obeir a la voluntat de legitimar una situació que es podria haver donat, fins i tot, abans del 1150. Bonnassie argumenta que si més no, Piskorski i Vicens Vives no varen excloure la idea de buscar els orígens de la remença al segle XII i fins i tot al segle XI.¹⁵⁸ Bonnassie proposa que els desordres resultat de la revolta dels nobles ocorreguts al segle XI varen ser l'origen dels remences de la baixa edat mitjana. En la seva opinió, a principis del s. XII ja s'havia institucionalitzat un sistema de senyoria basat en l'explotació dels pagesos. Freedman posa en qüestió aquesta cronologia i addueix que encara que la servitud s'hagués practicat abans de la seva legalització, serà el seu reconeixement legal al segle XIII que imposarà la servitud i impulsarà la seva difusió i consolidació.¹⁵⁹ Orti admet la tesi demostrada per Freedman i altres historiadors que afirma que la servitud baixmedieval apareix al voltant de l'any 1200 com una nova forma de relació jurídica que vinculava el pagès al mas i al senyor, especialment a la Catalunya Vella.

Per a Salrach serà durant la segona meitat del segle XI, i més generalitzat durant el segle XII, que en alguns indrets, el procés

¹⁵⁶ Vicens Vives, J. (1978). "Historia de los remensas..." p. 24-25.

¹⁵⁷ Golobardes, M. (1973). "El remences ...", p. 159.

¹⁵⁸ Bonnassie, P. (1979). "Catalunya mil anys enrere...", p.264

¹⁵⁹ Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud*, p. 91-94.

d'asserviment que s'havia iniciat a principis del segle XI, implicarà l'adscripció a la terra com a forma de control de la mobilitat pagesa.¹⁶⁰

Gaspar Feliu considera que l'asserviment de la pagesia va ser un procés gradual. Feliu reconeix la remença com una novetat del segle XII, però qüestiona que els seus antecedents s'expressin com una nova servitud, en la seva opinió, serà en el decurs dels anys compresos entre el segle XII i el segle XIII que la pagesia remença prendrà la seva forma.¹⁶¹

Lluís To, vincula el procés d'asserviment amb la instauració a les senyories dels drets de jurisdicció a mitjan del segle XI. To considera que el mas propiciarà el desenvolupament de la servitud des de finals del segle XII i començaments del segle XIII, moment del seu reconeixement legal. En aquest mateix sentit s'expressa Victor Farías que assenyala que entre mitjan del segle XI i el final de segle XII, es pot confirmar de forma ocasional els vincles de caràcter jurídic entre pagesos i senyors però no serà fins a finals del segle XII i durant el segle XIII, que apareixerà la servitud baixmedieval.

Les causes i motivacions plantejades pels historiadors són vàries. Des de les causes apuntades pels primers historiadors interessats en la qüestió remença fins a l'actualitat les propostes s'han anat succeint a mesura que s'ha anat avançant en els estudis sobre la servitud catalana. Per a la historiografia, en la base de les relacions entre senyors i pagesos s'hi trobarien per una banda, per part del senyor, l'obtenció de les rentes agràries obtingudes per l'establiment de les terres als pagesos i per altra banda, els pagesos que tindrien l'oportunitat d'accedir a la terra alhora que obtindrien la protecció del senyor.

En opinió de Piskorski, amb l'objectiu de garantir aquestes rendes, els senyors varen convertir els vincles personals amb el pagès en hereditaris, a través de la subjecció de la família pagesa al mas.¹⁶² També Hinojosa, com Vicens Vives i Lluís To vincularan la institució de la servitud a l'aparició del mas com a element d'asserviment en el si de la

¹⁶⁰ Salrach, J. M. (1986). "*Esclavitud, llibertat, servitud...*", p. 41.

¹⁶¹ Feliu G. (2010). "*La Llarga nit feudal...*", p.163-168.

¹⁶² Piskorski, V. (1929). "*El Problema de la significación...*", p. 53

senyoria banal. Tanmateix, per a Piskorski, Vicens Vives i Bonnassie, la forta reacció de la noblesa davant les possibilitats que oferien als pagesos l'emergència dels nous centres urbans i les noves regions conquistades a la Catalunya Nova va provocar que els senyors estrenyessin els lligams de la servitud fins a la seva legalització al segle XIII.¹⁶³ Per a Lluís To, el problema principal no seria aquest, sinó que estaria relacionat amb la voluntat dels senyors de mantenir el poder polític sobre la pagesia i alhora garantir l'exclusivitat del domini jurisdiccional sobre les famílies pageses.¹⁶⁴

Paul Freedman entén els orígens de la servitud catalana des d'una perspectiva legal. Per a Freedman era important demostrar que la imposició de la servitud es degué tant a la violència exercida pels nobles, com a la força organitzada mitjançant el dret i el costum. En la seva opinió el dret definí els serfs i identificà efectivament una part de la pagesia com a població subjugada. Tot i el reconeixement dels treballs de Freedman sobre la qüestió de la servitud, també existeixen discrepàncies amb les seves propostes. En l'opinió de Salrach, Freedman, tot i ser coneixedor de les contribucions que la historia econòmica ha aportat a l'estudi de la pagesia europea medieval, s'inclina massa per l'anàlisi dels aspectes jurídics, als quals dóna una paper preferent en les seves reflexions. Salrach també posa en qüestió que l'objectiu de la servitud fos principalment els ingressos que aportaven a l'economia de la senyoria, tal com assenyala Freedman. Salrach planteja la servitud com l'instrument pel qual el senyor podia garantir el control del medi de producció i de la força productiva.¹⁶⁵

Per a Gaspar Feliu, la servitud té el seu origen en la senyoria alodial i no en la senyoria banal. Feliu planteja la possibilitat la servitud com una forma defensiva dels senyors dominicals davant el perill que suposava que els pagesos que treballaven la seves terres fossin subjectats a la justícia banal.¹⁶⁶

¹⁶³ Bonnassie, P. (1979). "*Catalunya mil anys enrere...*", p.264

¹⁶⁴ To, L. (1995). "*Drets de justícia i masos...*" p. 141-149.

¹⁶⁵ Salrach, J. M. (1995). "*Remences i pagesos...*", p.127-135.

¹⁶⁶ Feliu G. (2010). "*La Llarga nit feudal...*", p.129

Victor Farías i Pere Orti, plantegen els orígens de la servitud des de la mateixa perspectiva. Els dos historiadors entenen el fenomen com un conflicte d'interessos estamental, que va enfrontar els nobles amb el rei, no pels drets i els rendiments econòmics de les senyories sinó per la hegemonia política i judicial.

D'aquestes conclusions se'n pot deduir que en relació amb els orígens de la servitud catalana a l'edat mitjana existeixen principalment dues hipòtesis, que formulen una explicació del fenomen. La tesi proposada per Eduardo d'Hinojosa, en la que l'historiador afirmava que en els comtats catalans va continuar l'organització social d'origen romà i visigòtic que va conduir a la servitud i a la remença. Aviat va quedar aquesta proposta arraconada per la tesi de Piskorski, que secundarà majoritàriament la historiografia posterior, que planteja l'origen de la servitud catalana com una nova servitud, desvinculada del model antic i que s'iniciaria després d'un període en que els pagesos gaudien de llibertat. En relació amb la cronologia de la remença, gran part de la historiografia s'inclina per la defensa d'una servitud d'origen tardà, que podria tenir les seves primeres aparicions a mitjans del segle XI i durant el segle XII s'aniria estenen fins a la seva consolidació al segle XIII, moment de la seva legalització. Pel que fa a la proposta de les causes plantejades com les que varen intervenir en el procés d'asserviment de la pagesia catalana a l'edat mitjana en són varies. Algunes tesis relacionen la servitud amb els rendiments econòmics per a la senyoria i el control de la mobilitat pagesa a altres indrets amb millors expectatives econòmiques i socials. Altres arguments plantegen la servitud com l'instrument pel qual el senyor podia garantir el domini del medi i els mitjans de producció. També s'ha plantejat la servitud voluntària com una forma del pagès d'accedir a la terra. Per a altres historiadors les causes no són exclusivament econòmiques, sinó que estan relacionades amb la regulació legal i altres propostes entenen l'origen de la servitud com un conflicte d'interessos jurisdiccionals, és a dir, com una forma de garantir la jurisdicció i el poder polític dels senyors sobre les seves senyories ja sigui de la intervenció d'altres

senyors o de les polítiques reials per crear una jurisdicció general sobre el territori català.

En base a la interpretació de les causes dels orígens de la servitud i la seva consolidació a la Catalunya medieval, els historiadors han analitzat com la remença va influir en les relacions socials i econòmiques de la societat rural catalana, plantejant diverses tesis sobre quins serien els factors principals que varen confluïr en els orígens del conflicte remença, en la seva evolució i en la seva resolució. L'avenç en els estudis sobre la servitud ha significat una revisió de les hipòtesis que plantejaven que els pagesos de remença vivien al límit de la subsidència o que els senyors gaudissin d'un poder gaire bé absolut o bé que la incidència de la crisi demogràfica, resultat de la Pesta Negra, agreuges la situació dels pagesos¹⁶⁷. Els estudis més recents plantegen el conflicte remença sota altres paràmetres, que sovint són el resultat de les diferents maneres d'entendre els orígens de la servitud i la seva evolució, però aquestes consideracions queden fora de l'àmbit d'aquest treball i com es sol dir, aquesta ja és una altra història.

¹⁶⁷ Orti, P. (2015). *"Els remences i l'exercici de la jurisdicció..."*, p. 127.

5. Bibliografia

- Adroher, A. I Gifre P. (1988). Arxius patrimonials. Propostes de Treball. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, 267-281.
- Barceló, M., Feliu, G., Furió, A., Miquel, M., Sobrequés, J., (2003). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Universitat de València.
- Bisson, T.N. (2003). *Veus turmentades: poder, crisi i humanitat a la Catalunya rural, 1140-1200*. Barcelona: Curial.
- Bisson, T.N. (2010). *La Crisis del siglo XII : el poder, la nobleza y los orígenes de la gobernación europea*. Barcelona: Crítica.
- Bolòs, J. (2003). El naixement d'un nou paisatge: Catalunya als segles IX-XII en *El Feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català* (p. 133-152) València : Universitat de València.
- Bloch, M (1984). *Apologia de la Història*. Barcelona: Empúries.
- Bonnassie, P. (1979). *Catalunya mil anys enrere : creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*. Vol I-II. Barcelona : Edicions 62.
- Bonnassie, P. (1988). *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona: Crítica.
- Bonnassie, P. (1992). *Del esclavismo al feudalismo en Europa Occidental*. Barcelona: Crítica
- Cobos, A. (2001). *Costums de Girona de Tomàs Mieres*. Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de la Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.

- Fariás, V. (2003). Entre ofensiva monàrquica i resistència senyorial: sobre els orígens de la servitud; dels homes de mas a la Catalunya dels segles XII-XIV. *Recerques: Història, Economia, Cultura*, (45), 139–169.
- Fariás, V. (2009). *El Mas i la vila a la Catalunya medieval : els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. València: Universitat de València.
- Feliu G. (2010). *La Llarga nit feudal: mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Feliu G. (2011). Rellegint la història dels remences de Jaume Vicens Vives. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, (XXII), 33-64.
- Freedman, P. (1986). Dossier. Remences. Catalunya nova i Catalunya vella a l'edat mitjana: dues Catalunyes? *Revista de Girona*, 118, 32-35.
- Freedman, P. (1988). *Assaig d'Història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona. Edicions 62.
- Freedman, P. (1993). *Els Orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*. Vic: Eumo
- Freedman, P. (2013). Servitud pagesa a la Catalunya medieval. *Catalan Historical Review*, 147–156.
- Garí, B. (1984). Las *querimoniae* feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178). *Medievalia. Revista d'estudis medievals*, 5, 7-49.
- Gifre, P., Matas J., Soler S. (2002). *Els arxius patrimonials*. Girona: CCG edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- Golobardes, M. (1973). *El remences dins el quadre de la pagesia Catalana fins el segle XV*, v 1. Biblioteca Palau de Peralada.
- Hinojosa de, E. (2003). *El Régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Pamplona : Urgoiti Editores.

- Lluch, R. (2005). *Els Remences: la senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*. Girona: Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona.
- Mendo, C. (2005). El cartulario como instrumento archivístico. *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 15, p.119-137.
- Monsalvatje, F. (1908). *Els Remences*. Palafrugell: Biblioteca la Crònica.
- Orti, P. (2015). Els remences i l'exercici de la jurisdicció als segles XIV i XV: una lluita pel poder polític. Dins Lluch R., Ortí, P., To, L., Panero, F., *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali: dall'Italia Nord-Occidentale alla Catalogna (125-153)*. Cherasco: Centro Internazionale di Studi sugli Insediamenti Medievali.
- Piskorski, V. (1929). *El Problema de la significación y del origen de los seis "malos usos" en Cataluña*. Barcelona: Librería Bastinos de José Bosch.
- Puig, P. (2006). Els documents notarials i la recerca. Orígens de l'arxiu històric de Terrassa. *Revista TERME*, 21, 165-182.
- Pujades, J. (1829). *Crónica Universal del Principado de Cataluña*. v.6. Barcelona: Imprenta de José Torner.
- Rovira, J. (1933). *Usatges de Barcelona i commemoracions de Pere Albert*. Barcelona: Barcino.
- Salrach, J. M. (1986). Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució del camp català. *L'Avenç*, 93, 36-45.
- Salrach, J. M. (1995). Remences i pagesos a la Catalunya medieval. *Revista d'Història Medieval*, 6, 125-133.
- Salrach, J. M. (1997). Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII). *Revista d'Història Medieval*, 8, 25-55.

- Salrach, J.M. (2004). La senyoria. *Història agrària dels països catalans*. V. 2, Edat Mitjana (541-574). Barcelona: Fundació Catalana per a la recerca.
- Salrach, J.M. (2014). La història de Catalunya, avui. La llarga edat mitjana. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXV, 261-297.
- To, L. (1995). Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia remença. *Revista d'Història Medieval*, 6, 141-152.
- To, L. (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- To, L. (2011). Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies. *Els remences. Plecs d'Història Local*, 143, 2-4.
- Vicens Vives, J. (1954). *El gran sindicato remensa (1488-1508)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Marcelino Menéndez Pelayo.
- Vicens Vives, J. (1978). *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Ediciones Vicens Vives S.A.
- Vedyushinkin, V. (2014). La España de los historiadores rusos (segunda mitad del siglo XIX- comienzos del siglo XX). *Eslavística Complutense*, 14, 107-114.
- Vilar, P. (1973). *Cataluña en la España Moderna* v.II (4a ed.). Barcelona: Edicions 62.
- Vilar, P. (1987). *Cataluña en la España Moderna* v. I. Barcelona: Crítica.